

BEYNƏLXALQ SEÇKİ MÜŞAHİDƏ MISSİYASI Azərbaycan – Növbədənənar Parlament Seçkiləri, 1 sentyabr 2024-cü il

İLKİN MÜŞAHİDƏLƏR VƏ NƏCİRƏLƏR HESABATI

İLKİN NƏTİCƏLƏR

Sentyabrın 1 keçirilən növbədənənar parlament seçkiləri həqiqi pluralizmə şərait yaratmayan və rəqəbatdən mərhum müsabiqə mühitində məhdudlaşdırıcı siyasi və hüquqi çərçivədə baş tutub. Seçkilərə effektiv hazırlaşmasına baxmayaraq, seçkilərin idarə edilməsi qərəzsizlikdən məhrum və seçkilərin inklüzivliyini məhdudlaşdıran formal yanaşmaya əsasən təşkil olunub. Fərqli fikir bildiren şəxslərə qarşı davam edən repressiya fonunda keçən təşviqat kampaniyası nəzərə çarpmırdı və vətəndaşların qorxu və cəzalandırmadan azad mühitdə iştirakını təmin etmək üçün söylər göstərilməmişdir. Prosesdə çoxlu sayda namizədin iştirak etməsinə baxmayaraq, demək olar ki, hamısı öz təşviqat çıxışlarında hökumətin siyasətini dəstəkləyirdilər. Müsbət hal odur ki, bu seçkidə qadınlar həm namizəd qismində, həm də seçki komissiyaların tərkibində daha geniş təmsil olunurdular. Seçkilər üzrə hüquqi çərçivə demokratik seçkilər üçün beynəlxalq standartlara və ATƏT öhdəliklərinə cavab vermir, siyasi partiyalar və KİV qanunvericiliyinə əlavə edilən qadağalar fundamental azadlıqları daha da məhdudlaşdırmışdır. Kampaniyanın işıqlandırılması üzrə qaydalar da KİV-də namizədlər haqqında məlumatın yoxluğuna öz töhfəsini vermişdir. Səsvermə prosesinin nizamlı və ümumiyyətli effektiv keçməsinə baxmayaraq, xüsusilə səslərin sayılmasında prosesin tamlığını sual altına qoyan ciddi hüquqi təminatlarla dair pozuntular və boşluqlar müşahidə olunmuşdu.

Seçkilərin hüquqi bazası demokratik seçkilər üçün əlverişli deyil, çünki qanuvericilikdə beynəlxalq standartlara və ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərə zidd olaraq ifadə, birləşmə və toplaşma kimi fundamental azadlıqlara əsassız məhdudiyətlər hələ də qalmaqdadır. Seçki Məcəlləsi son parlament seçkilərindən bəri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməyib və uzun müddət ərzində mövcud olan DTİHB və Venesiya Komissiyasının tövsiyələrini və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarını nəzərə almayıb. Bunlar əsas azadlıqların məhdudlaşdırılması, seçki komissiyalarının tərkibi, KİV-lərdə qeyri-bərabər təşviqat şəraiti və seçki günü seçicilərin seçici siyahılarına əlavə edilməsi ilə bağlıdır. DTİHB-nin əvvəlki tövsiyəsini qismən nəzərə alan seçki dairələrin sərhədlərinin sonuncu dəqiqləşdirilməsi seçicilərin dairələr arasında daha bərabər bölgüsü ilə nəticələmişdir, lakin bu proses şəffaf şəraitdə və beynəlxalq yaxşı təcrübələrə uyğun aparılmamışdır.

Bütün səviyyələrdə seçkilərə hazırlıq effektiv və müəyyən edilmiş müddətdə aparılmışdır. MSK şəffaflyq mühitinə töhfə verərək müntəzəm əsaslarda ictimaiyyət üçün açıq iclaslar keçirmişdir, lakin DTİHB SMM tərəfindən müşahidə edilən iclaslar məhdud müzakirələrlə formal xarakter daşıyırdı. Aşağı səviyyəli komissiyalar üçün təlimlər yaxşı təşkil olunmuş, MSK seçicilər arasında geniş məlumatlandırma kampaniyası aparmış və əlilliyi olan şəxslərin səsvermələrini asanlaşdırmaq üçün tədbirlər görmüşdür. Aşağı səviyyəli komissiyalar heç də həmişə öz işlərinin şəffaflyğını təmin etmədilər, çünki onların iclasları adətən xüsusi əsasda və qısa müddət ərzində keçirilirdi və fəaliyyətləri haqqında ictimaiyyətə açıq məlumatlar məhdud verilirdi. Seçki komissiyaları üzvlərinin müxtəlif parlament qrupları tərəfindən irəli sürülməsinə baxmayaraq, onların siyasi baxışları arasında həqiqi fərqi olmaması seçki inzibatçılığını çoxluq təşkil edən partiyanın nəzarəti altına salır, habelə qərəzsizliyini və seçki prosesinin bütövlüyünü təmin etmir.

Bu seçkilər üçün 6,4 milyon seçici qeydə alınmışdır. Bu sayın səsvermə yaşında olan vətəndaşların sayından təxminən 1,2 milyon nəfər az olması məlumatların düzgünlüyünə və seçici siyahısının inklüzivliyinə dair narahatlyq yaradır. Seçici siyahıların ictimai nəzarətə təqdim edilməsi şəffaflyğa müsbət töhfə vermişdir. Beynəlxalq təcrübədən fərqli olaraq, seçki günü seçicilərin seçici siyahısına əlavə edilməsi müvafiq inzibati təminatlar və ya məhkəmə nəzarəti ilə təsdiqlənmir ki, bu da potensial

ixtiyari əlavələrə və təkrar səsverməyə imkan açır. Beynəlxalq standartlara zidd olaraq əqli və ya psixososial əlliliyi olan şəxslərin səsvermə hüququ ilə bağlı məhdudiyyətlər qalmaqdadır. Ölkə üzrə 400 000-ə yaxın məcburi köçkün səsvermək üçün qeydiyyatdan keçib.

Ümumilikdə, seçkidə iştirak üçün 1508 nəfər müraciət edib, onlardan 998 nəfəri və ya üçdə ikisi iştirak üçün qeydə alınıb ki, bunların da 305-i siyasi partiyalar tərəfindən, 693-ü isə öz namizədliyi irəli sürülüb. Namizədlərin təxminən 30 faizini qadınlar təşkil edib. Namizədlərin qeydə alınmasına cavabdeh olan dairə seçki komissiyaları qayda və prosedurları ardıcıl tətbiq etməmiş və bununla da prosesin inklüzivliyini məhdudlaşdırmışlar. Müraciət edən şəxslərə səhvləri düzəltmək imkanı yaratmadan verilən qeydiyyatdan imtina cavabı əsasən etibarlı imzaların kifayət qədər olmaması və gəlir və əmlak bəyannamələrinin qeyri-dəqiqliyi səbəbindən verilmişdir. Namizədlərdən bir neçəsi bəzi hallarda hədə-qorxu ilə və ya gəlir inzibati prosedurları əsas gətirərək müraciətlərini geri götürmüşdülər. Siyasi partiyaların qeydiyyatı və ləğvi ilə əlaqədar bir müddət əvvəl tətbiq edilmiş sət tələblər plüralizmə mənfi təsir göstərmiş və birləşmək azadlığına əlavə məhdudiyyətlər tətbiq etmişdir.

Qadınların seçilmiş və təyin olunmuş vəzifələrdə kifayət qədər təmsil olunmamasına baxmayaraq, onların siyasi iştirakını artırmaq üçün heç bir müsbət tədbir görülmür ki, bu da mövcud olan gender stereotipləri ilə bərabər daha ciddi maneə kimi çıxış edir. Ümumilikdə, spiker də daxil olmaqla səlahiyyət müddəti başa çatan parlamentdə 21 qadın deputat (18,42%) yer almışdır, lakin nazir və ya 26 siyasi partiya arasında sədr vəzifəsində çalışan qadın yox idi. Qadınlar kampaniya tədbirlərində iştirakçılar və məruzəçilər arasında kifayət qədər yaxşı təmsil olunsalar da, kampaniyanın əsas ismarışlarında gender bərabərliyi məsələləri diqqətdən kənar qaldı. Qadınlar MSK-da az sayda təmsil olunsalar da, DTİHB-nin əvvəlki tövsiyəsini qismən yerinə yetirərək, hazırda sədrilər də daxil olmaqla, aşağı səviyyəli komissiyalarda daha çox təmsil olunurlar. Müsbət haldır odur ki, qadınlar qeydə alınmış namizədlərin 30 faizini təşkil edib və bu da əvvəlki seçkilərdəki 21 faizdən əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur.

Kampaniya demək olar ki, nəzərə çarpmamış və məhdud ictimai iştiraka səbəb olmuşdu. Seçkidə çoxlu sayda namizəd iştirak etsə də, kampaniya rəqabət xarakteri daşımamış və seçicilərə həqiqi siyasi alternativlər təklif edilməmişdir. Partiya platformaları və əsasən kiçik miqyaslı tədbirlər vasitəsilə verilən ismarışlar ümumilikdə Prezidentin və hökumətin siyasətini dəstəkləyirdi. Toplaşmaq və ifadə azadlığı da daxil olmaqla, məhdudlaşdırıcı təşviqat qaydaları və onların tətbiqi, namizədlərə öz fikirlərini çatdırmağa və ya ATƏT öhdəliklərinin tələb etdiyi kimi seçicilərə məlumatı sərbəst əldə etməyə imkan vermirdi. Qanunvericiliyə əsasən, namizədlər öz çap təşviqat materiallarını yaymadan əvvəl aşağı səviyyəli seçki komissiyalarına təqdim etməlidirlər ki, bu da potensial olaraq özünüsənura ilə nəticələnir. Sosial şəbəkələrdə təşviqat kampaniyasının qanunla tənzimlənməsinə baxmayaraq, Hakimiyyətin internet məkanına və sosial şəbəkələrə nəzarət etmək niyyətini bəyan etməsi siyasi debat imkanlarını daha da süst etdi. DTİHB SMM-a iştirakçıların, o cümlədən dövlət sektoru əməkdaşlarının təşviqat tədbirlərinə qatılmaq məcburiyyətində qalması, seçicilərin təhdid edilməsi və seçicilərin qisas qorxusu olmadan öz səslərini verə bilmələri ilə bağlı narahatlıqları barədə məlumat daxil olub.

Kampaniyanın maliyyələşdirmə qaydaları ianələr və xərclər üçün məhdudiyyətlər müəyyən edir, lakin hesabat və açıqlama tələbləri, eləcə də nəzarət qeyri-kafi olaraq qalmaqla şəffaflığa mənfi təsir göstərir. DTİHB-nin əvvəlki tövsiyəsinə və 2023-cü il tarixli Siyasi Partiyalar haqqında Qanunla əvvəlki seçkilərdə səs almış bütün partiyalar üçün illik dövlət maliyyələşdirilməsinin tətbiqinə baxmayaraq, kampaniyanın dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulmur. Nəzarət səlahiyyəti olan aşağı səviyyəli seçki komissiyaları yalnız bəzi maliyyə hesabatlarını dərc ediblər və bu hesabatların bir çoxunda ianələr və xərclər haqqında heç bir məlumatın olmaması seçiciləri məhdud məlumatla təmin edib. Kampaniyanın bir neçə iştirakçısı qanunla müəyyən edilmiş təşviqat hesablarının açılması üçün bürokratik əngəllərlə bağlı narahatlıqlarını dilə gətirib, eyni zamanda seçicilərin qisas qorxusu səbəbindən ianə vermək istəmədiklərini qeyd ediblər.

KİV haqqında qanununda plüralizmi əngəlləyən KİV və jurnalistlər üçün məhdudlaşdırıcı qeydiyyat tələblər mövcuddur. Beynəlxalq standartlara zidd olaraq, defamasiya və böhtan cinayət məsuliyyəti olaraq qalıb, nəticədə özünəsenzura, təşviqat dövrü də daxil olmaqla xəbər saytlarının məhkəmə qərarı olmadan bağlanması halları müşahidə olunub. 2023-cü ilin noyabr ayından etibarən jurnalistlərin saxlanması və həbsləri, o cümlədən onları jurnalist kimi qeydiyyatdan məhrum etmə ittihamları ilə daha da genişlənilib; 20-yə yaxın jurnalist hələ də həbsdə qalmaqdadır. İctimai yayımda pulsuz efir vaxtı hüququ faktiki olaraq yalnız hakim partiyada var idi; lakin onlar bundan istifadə etməmişdir. Qanunvericilik özəl KİV-lərə kampaniyanı yalnız ödənişli formatda işıqlandırmaq üçün geniş imkan verir. Bununla belə, monitorinq edilən yayım mediası təşviqat kampaniyası və namizədlərlə bağlı heç bir məlumat verməmiş və seçki ilə bağlı bütün xəbərlər sırf MSK-nın fəaliyyətini əhatə etmişdir ki, bu da namizədlərin öz platformalarını seçicilərə çatdırmaq və seçicilərin məlumatlı seçim etmək imkanlarını daha da məhdudlaşdırmışdır. Ödənişli reklam üçün yer təklif edən qəzetlər və onlayn media namizədlərin öz platformalarını media üzərindən çatdırması üçün yeganə vasitə kimi çıxış etmişdir.

Qanun seçki hüquqlarının potensial pozuntuları ilə bağlı seçki komissiyalarına və məhkəmələrə şikayət və müraciətlərin verilməsini nəzərdə tutur. Bununla belə, seçki komissiyalarının qərəzsizliyi və məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi ilə bağlı uzun müddətdir mövcud olan narahatlıqlar mübahisələrin həlli mexanizminin effektivliyini zəiflədir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq seçki komissiyaları seçki şikayətlərinə baxılması üçün ekspert qrupları yaratmışdır. MSK daxil olan şikayətlərin əksəriyyətinə mahiyyəti üzrə baxıb, lakin dəvət olunmuş tərəflərin arqumentləri heç vaxt nəzərə alınmayıb, və nəticədə MSK əvvəlcədən hazırlanmış qərarlar qəbul edib ki, bu da şikayətçiləri qanunda təsbit olunmuş, habelə ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərindən və beynəlxalq təcrübədə nəzərdə tutulmuş prosessual təminatlardan məhrum edib. MSK və məhkəmə qərarları tam əsaslandırılmamışdır və MSK qərarlarında əlavə hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğu göstərilməmişdir. Apellyasiya məhkəmələrinə və Ali Məhkəməyə verilən bütün şikayətlər rədd edilib və ya qəbul olunmayıb.

Qanunvericiliyə əsasən vətəndaş və beynəlxalq seçki müşahidəçilərinin iştirakı təmin edilsə də, seçki komissiyalarına müşahidəçilərin qeyri-münasib davranışa görə və ya sayının həddindən artıq olması səbəbindən onları kənarlaşdırmaq üçün geniş ixtiyari səlahiyyətlər verir. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının qeydiyyatına və fəaliyyətinə təsir göstərən məhdudlaşdırıcı hüquqi müddəalar nəticəsində tanınmış vətəndaş seçki müşahidəçiləri qrupları qeydiyyatdan keçməmiş və maliyyə imkanlarından məhrum olmuş, bəzi tanınmış üzvləri hələ də həbsdə və ya istintaq altında qalır və beləliklə, seçki prosesini müşahidə edə bilmirdilər. Seçki komissiyaları tərəfindən 112 749 vətəndaş, o cümlədən partiya və namizəd müşahidəçiləri qeydə alınıb. Bu müşahidəçilərin böyük əksəriyyətinin hakim partiya, onların irəli sürdüyü namizədlər və onlara bağlı partiyalar tərəfindən irəli sürülməsi müstəqil və qərəzsiz müşahidəçilərin prosesə çıxışı ilə bağlı narahatlıq doğurur. MSK həmçinin 598 beynəlxalq müşahidəçini akkreditasiya edib.

BSMM gün ərzində 922 MnSK-da seçkilərin müşahidəsini aparmışdır. Ümumilikdə, seçki günü sakit və səsvermə prosesi nizam-intizamla keçib və müşahidələrin 96 faizində ümumilikdə müsbət qiymətləndirilib. Bununla belə, mühüm prosedurların tətbiqində ciddi pozuntular və uyğunsuzluqlar prosesin bütövlüyü ilə bağlı narahatlıqları artırıb. Müşahidə edilən qanun pozuntularına seçicilərin şəxsiyyət vəsiqələri olmadan səs vermələrinə icazə verilməsi, seçici siyahılarında oxşar görünən imzalar, icazəsiz şəxslərin seçicilərin sayına nəzərət etməsi və qutuya topa bülletenlərin atılması əlamətləri daxildir. Bundan əlavə, seçici siyahılarına əhəmiyyətli sayda seçicilərin daxil edilməsində, mürəkkəbin tətbiq olunub-olunmamasına dair yoxlamanın keçirilməsində və seçicilərin siyahıya imza atmasında uyğunsuzluqlar müşahidə olunub ki, bunlar da təkrar səsvermənin qarşısını almaq üçün mühüm hüquqi təminatlardır. Müşahidə olunan 92 seçki məntəqəsindən 40-da bağlanma və səsəlin sayılması prosesi əsasən mühüm uzlaşma prosedurlarının buraxılması səbəbindən ciddi dərəcədə mənfi qiymətləndirilib. Müşahidəsi aparılan 79 DSK-dan 15-də səsəlin hesablanması prosesi mənfi

qiymətləndirilmişdir, bu, ilk növbədə, seçki bülletenlərinin doldurulmasına dair şəffaflıq göstəricilərinin olmaması və seçici siyahılarında və ya səsvermə protokollarında qeydlərin qəsdən saxtalaşdırılması ilə əlaqədardır. Ümumilikdə, səslərin sayılması və protokolların tərtibi prosesləri ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.4-cü bəndinə uyğun olaraq bülletenlərin düzgün sayılıb-sayılmaması ilə bağlı suallar doğurdu.

İLKİN MÜŞAHİDƏLƏR

Ümumi məlumat

28 iyun 2024-cü il tarixində Prezident İlham Əliyev parlamentin buraxılması və növbədənəkar parlament seçkilərinin sentyabrın 1-nə keçirilməsinə dair sərəncam imzaladı. 1 Sərəncamdan əvvəl parlament (*Milli Məclis*) növbədənəkar seçkilərin təyin edilməsi ilə bağlı prezidentə müraciət edərək bildirmişdir ki, seçkilərin təyin edildiyi noyabr ayında Bakıda beynəlxalq tədbirin keçirilməsi ilə əlaqədar parlamentin tam fəaliyyətini təmin etmək mümkün olmayacaq. 2 Prezident, Konstitusiyaya tələbi olmasına baxmayaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəyi üçün müraciət edib və onu almışdır. Konstitusiyaya Məhkəməsi parlamentin COP29-un keçirilməsi ilə əlaqədar öz vəzifələrini yerinə yetirə bilməyəcəyini iddia etməklə haqlı olduğunu qərara alıb, lakin nə Milli Məclis, nə də ki Konstitusiyaya Məhkəməsi beynəlxalq tədbirin keçirilməsinin parlamentin öhdəliklərini yerinə yetirməsinə necə necə mane olacağına dair kifayət qədər izahat verməyib. 3 BSMM-in bir neçə həmsöhbəti seçkilərin bayram və kənd təsərrüfatı mövsümündə keçirilməsinin ictimai fəallığın daha da azalması ilə nəticələncəyindən narahat olduqlarını bildiriblər. Bu, növbədənəkar keçirilən ardıcıl dördüncü birbaşa milli seçki idi. 4

Bu seçki Azərbaycan Respublikasının bütün beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazisində keçirilmiş ilk parlament seçkiləri idi və onlar Ermənistanla uzun sürən münaqişəyə son qoymaq və COP29-a ev sahibliyi etmək məqsədi ilə sülh sazişinin imzalanması üzrə davam edən danışıqların fonunda baş keçirildi. 5

Siyasi mənzərə 2024-cü ilin fevralında 92 faiz səs çoxluğu ilə ardıcıl beşinci müddətə seçilən Prezidentin və onun sədrlik etdiyi Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) davamlı üstünlüyü ilə formalaşır. YAP 1993-cü ildən fasiləsiz olaraq hakimiyyətdədir və hazırda parlamentdə 114 deputat

1 Bax: [Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı](#). Konstitusiyada nəzərdə tutulur ki, prezident, o cümlədən, “parlament qaçılmaz səbəblərə görə öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədikdə” növbədənəkar parlament seçkiləri təyin edə bilər.

2 [BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə COP29 Konfransı](#) 2024-cü il noyabrın 11-dən 22-dək Bakıda keçiriləcək. [Parlamentin](#) növbədənəkar seçkilərlə bağlı əsaslandırmasına baxın. Digər tərəfdən, COP29-un təmin etdiyi diplomatik imkanlardan səmərəli istifadə etmək üçün yeni parlament tərkibinin tələb olunduğu bildirilib.

3 Konstitusiyanın 98-1.1-ci maddəsinə əsasən, Prezident parlamenti aşağıdakı hallarda buraxa bilər: o, il ərzində iki dəfə Nazirlər Kabinetinə etimadsızlıq bildirdikdə, yaxud Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Ali Məhkəmənin və Ali Məhkəmənin üzvlərini təyin edə bilmədikdə. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyəti prezidentin iqtisadi təqdimatı ilə, habelə məcburi səbəblərdən öz öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə. [Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarına](#) əsasən, COP29-un noyabrda keçirilməsi labüd səbəblərdən MM-in öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsi üçün buraxılması üçün əsasdır.

4 Venesiya Komissiyasının 2016-cı il Konstitusiyasına dəyişikliklər layihəsinə dair [Rəyinin](#) 69-cu bəndində qeyd olunub ki, yeni 98-1-ci maddə Parlamenti Prezidentə qarşı əvəzedici səlahiyyət kimi əsasən təsirsizdir. [...] Bu, təhlükəli dərəcədə qeyri-müəyyəndir və Prezident, Parlamentin “vəzifələrini yerinə yetirmədiyini” hesab etdiyi zaman onun buraxılmasına imkan açması kimi şərh edilə bilər. Buna görə də yeni 98-1-ci maddə demokratik standartlara uyğun gəlmir. 1996-cı il BMT İHK MSHK № 25-in MSHBP-a Ümumi Şərhinin 9-cu bəndində ([BMT-nin MSHK Ümumi Şərh No. 25](#)) qeyd edilir ki, “həqiqi dövrü seçkilər nümayəndələrin onlara verilmiş qanunvericilik və ya icra hakimiyyəti səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün hesabatlılığını təmin etmək üçün vacibdir.”

5 Prezident və dövlət rəsmiləri COP29-a ev sahibliyinin ölkə üçün əhəmiyyəti və beynəlxalq səviyyədə tanınması baxımından vacib olması ilə bağlı bir sıra bəyanatlar veriblər. Məsələn, [Prezidentin iyulun 21-də X-də](#) verdiyi bəyanata baxın. Bu fikri BSMM-in bir çox həmsöhbətləri də bölüşürdü.

mandatının 68-i tutur.⁶ Parlamentdə daha 9 partiya təmsil olunsada, onlar birgə 10 mandata sahibdir, 37 deputat özünün namizədliyi ilə seçilsə də, demək olar ki, bütün hallarda onların fərqli siyasi baxışları təmsil etməməsi səbəbindən fərqli səsvermə halları müşahidə olunmur.⁷

Siyasi mühit mövcud olan tərəflərin, hüquq müdafiəçilərinin, vətəndaş cəmiyyəti fəallarının, alimlərin və jurnalistlərin saxlanması və həbsləri seçkiqabağı dövrdə də davam edib.⁸ Hakimiyyət bəzi hallarda saxlanılan şəxslərin maliyyəşməsinin və maliyyə uçotunun şübhəli, o cümlədən dini fundamentalist və separatçı mənəblərə istinad etsə də⁹, sözügedən həbslər bir sıra beynəlxalq və yerli insan haqları qurumları tərəfindən fərqli fikirlərə və tənqidi səsələrə basqı kimi qəbul edilir.¹⁰ Bundan əlavə, BSMM həmsöhbətləri institusional təyinatlarda geniş yayılmış korrupsiya və siyasi təsirlə bağlı narahatlıqlarını qeyd ediblər. Bütövlükdə, belə bir siyasi mühit seçkilərin praktiki olaraq seçicilərin fikirlərini azad ifadə etməsini təmin edən şəraitdə keçirilməsini tələb edən 1990-cı il ATƏT Kopenhagen Sənədinin 5.1-ci bəndinə və digər öhdəliklərə¹¹ ziddir.

Konstitusiyaya və Qadın və kişilərin bərabər hüquqları haqqında 2006-cı il qanunu kişi və qadınların bərabərliyini təmin edir və Azərbaycan 1995-ci ildən etibarən qoşulmuşdur.¹² Qanunvericiliyin tələblərinə baxmayaraq, qadınların siyasi iştirakını və təmsilçiliyini artırmaq üçün heç bir müsbət tədbir yoxdur. Qadınlar seçilmiş və təyin olunmuş vəzifələrdə kifayət qədər təmsil olunmurlar; spiker də daxil olmaqla parlamentdə 21 qadın deputat (18,42%) yer almışdır. Nazir və ya 26 siyasi partiya arasında sədr vəzifəsində çalışan qadın yoxdur. Təyin olunmuş birinci Vitse-Prezident qadındır. Yeddi dövlət komitəsi arasında yalnız Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə dövlət komitəsinə qadın sədrlik edir. Müxtəlif seçilmiş və təyinatlı vəzifələrdə aşağı səviyyədə təmsilçilik, və qadınların siyasi iştirakına mane olan mövcud gender stereotipləri onu göstərir ki, hakimiyyət orqanları və siyasi partiyalar tərəfindən bu problemin həlli üçün indiyədək göstərilən səylər yetərli olmayıb.¹³

Seçki sistemi və hüquqi çərçivə

Parlament üzvləri 125 birmandatlı seçki dairəsində sadə səs çoxluğu ilə beş il müddətinə seçilir. Əgər parlament növbədənəkar seçki yolu ilə seçilsə, onun səlahiyyət müddəti beş ildən az ola bilər.¹⁴

⁶ Dörd seçki dairəsi üzrə seçkilərin etibarsız sayılması, üç deputatın inzibati vəzifəyə təyin olunması, üçünün vəfat etməsi və birinin həbs olunması səbəbindən 11 mandat boş qalıb. Qanunun tələbinə baxmayaraq, təkrar seçkilər keçirilməyib.

⁷ 2024-cü ildə parlament 91 qanun qəbul edib, 29-u yekdilliklə, qalanları isə 1-dən 10-a qarşı və ya bitərəf səsle. 26 partiya sədrindən 14-ü keçmişdə dövlət qurumlarında yüksək vəzifələrdə çalışıb.

⁸ 2024-cü il prezident seçkilərindən bu günə kimi əlavə 12 jurnalist, siyasi fəal, vətəndaş cəmiyyəti tədqiqatçısı və fəal saxlanılıb və ya həbs edilib.

⁹ Ümumi ittihamlara külli miqdarda narkotik vasitələrin satışı, qaçaqmalçılıq və ya polisin qanuni əmrinə tabe olmamaq daxildir.

¹⁰ Digərləri ilə yanaşı, [ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsinin bəyanatı, 7 mart 2024-cü il](#), [Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının press relizi, 15 avqust 2024-cü il](#), [Avropa Şurası Parlament Assambleyasının \(ASPA\) 8 mart 2024-cü il tarixli press relizi](#), [Avropa Parlamentinin 25 aprel 2024-cü il tarixli qətnaməsi](#) və [Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatı, 30 aprel 2024-cü il](#).

¹¹ ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 5.1-ci bəndində deyilir ki, “məqbul fasilələrlə gizli səsvermə yolu və ya ona bərabər azad səsvermə proseduru ilə, praktiki olaraq seçicilərin öz nümayəndələrinin seçimində fikirlərini azad ifadə etmələrini təmin edən şəraitdə keçiriləcək azad seçkilər”.

¹² 2019-cu ildə Gender Bərabərliyinə dair 2020-2024-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planının layihəsi hazırlanaraq hökumətə təqdim edilib, lakin hələ də təsdiq olunmayıb.

¹³ Bir neçə qadın siyasətçi DTİHB SMM-ə siyasi sahədə gender əsaslı ayrı-seçkilik yaşadıqlarını bildirdilər. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında BMT Konvensiyasının altıncı [hesabatının](#) 27-ci bəndinə baxın.

¹⁴ Növbədənəkar seçkilər keçirildiyi təqdirdə, növbəti parlament seçkiləri parlamentin səlahiyyət müddətinin başlanmasının beşinci ilində noyabrın ilk bazar günü, beləliklə, beş ildən az müddətdə yenidən keçirilməlidir.

Mərkəzi Seçki Komissiyasına (MSK) hər beş ildən bir seçki dairələrinə nəzərdən keçirmək səlahiyyəti verilir. DTİHB-nin əvvəlki tövsiyəsini qismən uyğun olaraq, 2023-cü ilin sentyabrında keçirilmiş ən son baxış seçicilərin dairələr arasında daha bərabər bölgüsü ilə nəticələndi, kənarlaşmaları beynəlxalq qabaqcıl təcrübənin icazə verdiyi orta göstəricinin 10 faizini keçən dairələrin sayı 51-dən 10-a endirildi.¹⁵ Bununla belə, yaxşı təcrübədən fərqli olaraq, yeni seçki dairələrinin sərhədlərinin çəkilişi müstəqil komissiya tərəfindən nəzərdən keçirilməmişdir. Eynilə, qanunvericilik MSK-nın bu prosesdə müvafiq maraqlı tərəflərlə ictimai məsləhətləşmələr aparmasını tələb etmir və MSK tərəfindən hər hansı fəal tədbir keçirilməyib, və bununla da prosesin bütövlüyünə kölgə salmışdır.¹⁶ Bundan əlavə, MSK seçki dairələrinin sərhədləri ilə bağlı heç bir məlumat dərc etməmişdir ki, bu da bəzi maraqlı tərəflər arasında çəşqinlik yaradıb və prosesin şəffaflığını aşağı salıb.¹⁷

Parlament seçkiləri ilk növbədə Konstitusiyaya (sonuncu dəfə 2016-cı ildə dəyişiklik edilib) və MSK-nın əsasnaməsi ilə əlavə edilən Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənir.¹⁸ Azərbaycan demokratik seçkilərlə bağlı əsas beynəlxalq və regional sənədlərin tərəfidir.¹⁹ Son parlament seçkilərindən sonra Seçki Məcəlləsi əsaslı şəkildə dəyişməyib. 2024-cü ilin aprel və iyun aylarında edilən son düzəlişlər yalnız kiçik texniki detallara aid idi.²⁰

Konstitusiyaya və digər qanunlar əsas birləşmək, toplaşmaq və ifadə azadlığının məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutduğundan, seçki qanunvericilik bazası demokratik seçkilər üçün əlverişli deyil və

¹⁵ 2020-ci ildə 51 seçki dairəsində orta göstəricidən 10 faiz, o cümlədən 29 seçki dairəsində 15 faiz artıq olub. 2023-cü il dəqiqləşdirmələrindən sonra 10 seçki dairəsi orta seçici sayından 10 faizi, o cümlədən 5 seçki dairəsi 15 faizi ötür: Naxçıvan, Zəngilan-Qubadlı, Abşeron üçüncü, Şabran-Xaçmaz, Şəmkir kənd seçki dairələri orta seçici sayından 10 faizi, və Ağdam-Xocalı, Ağdam, Laçın, Xankəndi, Yasamal üçüncü isə 15 faizi ötür. 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 7.3-cü bəndində qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər “yetkinlik yaşına çatmış vətəndaşlar üçün ümumi və bərabər seçki hüququna təminat verəcəkdir”. 2002-ci il Seçki Məsələlərində Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin I.2.2.iv bəndi tövsiyə edir ki, “normadan icazə verilən kənarlaşma 10%-dən çox olmamalıdır və xüsusi hallar istisna olmaqla, 15%-dən çox olmamalıdır”. [BMT-nin MSHK № 25 Ümumi Şərhinin](#) 21-ci bəndində deyilir ki, “bir şəxs -bir səs prinsipi tətbiq edilməlidir və hər bir dövlətin seçki sistemi çərçivəsində bir seçicinin səsi digərinin səsinə bərabər olmalıdır. Seçki sərhədlərinin çəkilməsi və səslərin bölüşdürülməsi üsulu səslərin bölgüsünü təhrif etməməlidir”.

¹⁶ Seçki dairələri ölkə üzrə qeydə alınmış seçicilərin ümumi sayının 125-ə bölünməsi yolu ilə müəyyən edilən “orta seçicilərin təmsilçilik norması” əsasında tərtib edilir; norma 50 470-ə bərabərdir. 2002-ci il [Venisiya Komissiyasının Seçki Məsələlərində Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin](#) (Yaxşı Təcrübə Məcəlləsi) 18-ci bəndində qeyd olunur ki, “seçki sərhədlərinin (yenidən) müəyyən edilməsinin siyasi nəticələri çox əhəmiyyətlidir və buna görə də prosesin qərəzsiz olması vacibdir və milli azlıqları kənar qoymamalıdır... Ən yaxşı həll yolu ilk növbədə problemi müstəqil üzvlərin əksəriyyətindən və əsasən coğrafiyaçı, sosioloq, tərəflərin balanslaşdırılmış təmsilçiliyindən və lazım gəldikdə, milli azlıqların nümayəndələrindən ibarət komissiyaya təqdim etmək olardı.” Venisiya Komissiyasının 2017-ci il üzrə [Seçki Dairələrinin Delimitasiyası və Yerlərin Bölgüsü üzrə Hesabatının](#) 19-cü bəndində tövsiyə edilir: “Seçki qanunvericiliyinin bütün mühüm elementləri kimi, seçki dairələrinin sərhədlərinin təyin olunması da bütün müvafiq maraqlı tərəflərlə geniş ictimai məsləhətləşmələrdən sonra qəbul edilməlidir. Bu, həm maraqlı tərəflər, həm də seçicilər üçün legitim olmalıdır”.

¹⁷ 2, 6, 15, 16, 24, 25, 41, 89, 101 sayılı seçki dairələrində sərhədlərin dəyişdirilməsi ilə bağlı namizədlər və seçicilər arasında çəşqinlik yaranıb. Məsələn, 24 sayılı seçki dairəsindən namizədliyini bir neçə dəfə irəli sürmüş şəxs eyni seçki dairəsində keçirilən seçkilərdə kəndlərdə qeydə alınmış seçicilərin imzalarını səhv DSK-ya təyin etmişlər. Həmçinin, bəzi namizədlər sərhədlərdən xəbərsiz olduqları üçün öz dairələrindən kənar imza topladıqlarına görə qeydiyyattan imtina ediblər

¹⁸ Tətbiq olunan qanunvericiliyə Siyasi Partiyalar, Media, Sərbəst toplaşmaq azadlığı, Qeyri-Hökumət Təşkilatları haqqında qanunlar və Cinayət Məcəlləsinin, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin və İnzibati Prosesual Məcəllənin müvafiq müddəaları daxildir.

¹⁹ 2020-ci ildən etibarən Azərbaycan AİHM qarşısında verdiyi birtərəfli bəyanatlarda 2020-ci il parlament seçkiləri ilə bağlı azad seçki hüququnun pozulduğunu etiraf edib və namizədlərin AİHM-ə müraciətindən sonra ən azı 25 şəxsə təminat ödəməyə razılaşıb.

²⁰ Dəyişikliklər Seçki Məcəlləsi ilə yeni “KİV haqqında” Qanun arasında terminologiyayı uyğunlaşdırdı və qanunun fərdi məlumatların təmin edilməsini tələb etdiyi hallarda şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsi və etibarlılıq müddətlərinin daxil edilməsi tələbini əlavə etdi.

beynəlxalq standartlara və ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərə uyğun gəlmir.²¹ Fundamental azadlıqların qanunsuz məhdudlaşdırılması, seçki komissiyalarının tərkibi, ictimai mediada qeyri-bərabər təşviqat şəraiti və əlavə seçki günü seçiciləri seçici siyahılarına salınması da daxil olmaqla DTİHB və Venesiya Komissiyasının uzun müddət ərzində prioritet hesab etdikləri tövsiyələr, eləcə də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) qərarları nəzərə alınmamış qalmaqdadır. Bundan əlavə, Seçki Məcəlləsi müfəssəldir, lakin seçkilərin mediada işıqlandırılması, təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsinə nəzarət, səsələrin təkrar hesablanması qaydaları və seçki komissiyalarına namizədlərin qeydiyyatı ilə bağlı geniş səlahiyyətlər kimi məsələlərdə aydınlıq yoxdur.

“Siyasi partiyalar haqqında” 2023-cü ildə qəbul olunmuş Qanun siyasi partiyaların qeydiyyatı, dövrü yoxlanılması və fəaliyyətinə əlavə məhdudiyyətlər, o cümlədən qeydiyyat üçün tələb olunan partiya üzvlərinin sayının 1000-dən 5000-ə qədər artırılması və illik məcburi yenidən qeydiyyat tələbi ilə bağlı əlavə məhdudiyyətlər tətbiq edib.²² Ədliyyə Nazirliyinin məlumatına görə, qanun qüvvəyə mindikdən sonra 33 siyasi partiya fəaliyyətini dayandıraraq, 26 partiya qeydiyyatdan keçib. Bundan əlavə, qanun beynəlxalq standartlara zidd olaraq, hakimiyyət orqanlarına partiyadaxili fəaliyyətlərə nəzarət, sanksiyalar tətbiq və partiyaların qeydiyyatını ləğv etmək üçün geniş ixtiyari səlahiyyətlər verib.²³ Bəzi partiyalar BSMM-i məlumatlandırılar ki, Ədliyyə Nazirliyinin onların daxili prosedurlarına nəzarət etməsi və onların üzvlüyünün vaxtaşırı yoxlanılması hədə-qorxu mühiti yaradıb və potensial olaraq siyasi plüralizmi daha da məhdudlaşdırıb.²⁴ Bundan əlavə, bəzi partiyalar heç bir əsaslandırma olmadan dəfələrlə qeydiyyatdan imtina edildiyi barədə BSMM-ə məlumat veriblər.

Seçkinin idarə edilməsi

Seçki Mərkəzi Seçki Komissiyası, 125 Dairə Seçki Komissiyası (DSK) və hər biri beş il müddətinə təyin edilmiş 6343 Məntəqə Seçki Komissiyası (MnSK) tərəfindən idarə olunur.²⁵ Parlament MSK üzvlərini seçir, DSK üzvləri MSK tərəfindən, MnSK üzvləri isə müvafiq DSK-lar tərəfindən təyin edilir. MSK-nın 18 üzvlüyünün yalnız 4-nün qadın olması onları kifayət qədər təmsil olunmamasını göstərir. DTİHB-nin əvvəlki tövsiyəsinə uyğun olaraq, aşağı səviyyəli seçki komissiyalarının sədrləri və üzvləri kimi qadınların sayı artıb, DSK-ların və MnSK-ların tam səsvermə hüququna malik daimi üzvlərinin 41,55 faizini, sədrlərin 32 faizini və katiblərin 43 faizini qadınlar təşkil edib.

²¹ [BMT-nin MSHK № 25 Ümumi Şərhinin](#) 12-ci bəndində deyilir ki, “ifadə, toplaşmaq və birləşmək azadlığı səsvermə hüququnun səmərəli həyata keçirilməsi üçün vacib şərtlərdir və tam qorunmalıdır”. [2016-cı il Venesiya Komissiyasının Konstitusiyaya Dəyişikliklər Layihəsinə dair Rəyində](#), o cümlədən, “ictimai asayışı” və “ictimai əxlaqı” pozan toplaşmaq azadlığının məhdudlaşdırılması üçün geniş əsasları (maddə 49), birləşmək azadlığına dair geniş qadağaları tənqid edilib (Maddə 58). Bu qadağalar “qanunvericiyə hər hansı bir fəaliyyəti cinayət kimi müəyyən etmək və beləliklə, onu həyata keçirən və ya həтта belə etmək niyyətində olan hər hansı birliyi qadağan etmək üçün *kart-blanş* verir”. Əlavə məlumat üçün bu hesabatın müvafiq bölmələrinə baxın. Həmçinin [Siyasi Partiyalar haqqında 2023-cü il Qanunu üzrə DTİHB və Venesiya Komissiyasının 2023-cü il Birgə Rəyində](#) baxın.

²² [DTİHB və Venesiya Komissiyasının 2023-cü il Siyasi Partiyalar haqqında Qanuna dair 2023-cü il Birgə Rəyinin](#) 47-ci bəndində bir daha vurğulanır ki, “yeni hüdud hədsiz dərəcədə yüksək görünür və AİHM-in 11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarını həyata keçirməyə çalışan vətəndaşların üzərinə yük qoyur və beləliklə potensial olaraq məhdudlaşdırıcıdır və demokratik cəmiyyətdə qeyri-mütənasib və lazımsız hesab oluna bilər” və “yeni qanun ölkədə plüralizmə daha çox mənfi təsir göstərə biləcək bir sıra yeni yüksək problemlə müddəaları təqdim etdi”.

²³ [1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin](#) 7.6-cı bəndi iştirakçı dövlətlərə “vətəndaşların ayrı-seçkilik olmadan fərdi şəkildə və ya siyasi partiyaların və ya təşkilatların nümayəndələri kimi siyasi və ya dövlət vəzifələrində işləmək hüququna hörmətlə yanaşmağı” öhdəliyini təyin edir. Həmçinin [BMT-nin MSHK 25 sayılı Ümumi Şərhinin](#) 4-cü bəndinə baxın.

²⁴ Ədliyyə Nazirliyi üzvlüyünü yoxlamaq üçün qeydiyyatdan keçmiş partiya üzvlərinə zəng edib və bu, bəzi partiya üzvləri tərəfindən hədə-qorxu kimi qəbul edilib. [DTİHB və Venesiya Komissiyasının Siyasi Partiyaların Tənzimlənməsi üzrə 2020-ci il Təlimatının](#) 23-cü bəndində deyilir ki, “Bu birləşmə azadlığı prinsipinə uyğun olaraq, siyasi partiyalar öz daxili təşkilatlarını və partiya liderləri və namizədlərini seçmək qaydalarını yaratmaqda sərbəst olmalı və azad rəqabəti və siyasi plüralizmi məhdudlaşdıran konar qaydalar təsirinə azad olan özəl birliklər kimi qəbul edilir”.

²⁵ Ümumiyyətlə geri alınmış ərazilərdə 55 MnSK yaradılmışdır.

MSK, DSK və MnSK-lar müvafiq olaraq 18, 9 və 6 üzvdən ibarətdir.²⁶ Seçki komissiyalarının üzvləri bərabər payda üç parlament qrupu tərəfindən irəli sürülür: çoxluq təşkil edən siyasi partiya, azlığı təmsil edən 9 partiya və birgə bitərəf 37 deputat; hər qrup altı MSK üzvünü, üç DSK və iki MnSK üzvünü irəli sürür. Qanuna əsasən, çoxluq təşkil edən YAP bütün səviyyələrdə bütün seçki komissiyalarının sədrilərini irəli sürür. Bir müddət əvvəl AİHM tərəfindən sübuta yetirilən üç parlament qrupu arasında həqiqi siyasi fərqləndirmənin olmaması seçki inzibatçılığının müstəqilliyini və qərəzsizliyini və prosesin bütövlüyünü təmin etmir.²⁷ Qeydə alınmış namizədlər komissiyaların bütün səviyyələrində məşvərətçi hüquqlu üzvlər irəli sürmək hüququna malikdirlər. Bununla belə, bu üzvlər faktiki müşahidəçidirlər, çünki qərarların qəbulunda iştirak etmirlər və onlara başqa vəzifələr verilmir. DSK-lar 6205-i siyasi partiyalar, 231-i namizədlər tərəfindən irəli sürülən toplam 6436 belə nümayəndəni qeydə alıb.

Qısa müddətə baxmayaraq, texniki hazırlıqlar səmərəli və müəyyən edilmiş müddətlərdə aparılmışdır. MSK şəffaflığa töhfə verən media nümayəndələrinin və kampaniya iştirakçılarının, habelə beynəlxalq müşahidəçilərin iştirakı ilə müntəzəm iclaslar keçirmişdir. Digər tərəfdən, MSK-nın iclasları və onların gündəliyi əvvəlcədən elan edilməmiş, inzibati məsələlərə dair qərarlar və iclas protokolları dərc edilməmişdir ki, bu da şəffaflıq mühitinə zərər yetirir. Qərarlar adətən məhdud müzakirələrlə yekdilliklə qəbul edilirdi. MSK öz mandatına uyğun olaraq DSK və MnSK-lar üçün kaskad təlimləri keçirmişdir. DTİHB SMM tərəfindən həm mərkəzi, həm də yerli səviyyədə müşahidə edilən təlimlər əsas prosedurları müvafiq qaydada əhatə etmiş və geniş sayda iştirakçısı olmuşdur. MSK həmçinin seçkilərin müxtəlif maraqlı tərəfləri üçün seminarlar və geniş seçici məlumatlandırma proqramı keçirib, seçiciləri seçici siyahılarındakı qeydlərini yoxlamağa və səs verməyə çağıraraq, həmçinin qadınlar və gənclər kimi seçicilərin müəyyən kateqoriyalarını hədəfə alıb. MSK bütün seçki məntəqələrinə seçki bülletenləri üçün Brayl əlifbası şablonları təqdim edib və hərəkət məhdudluğu olan seçicilərin yaşadığı məntəqələrdəki seçki məntəqələrinin panduslarla təchiz edilməsini nəzərdə tutub.

DSK-lar kifayət qədər resursla təchiz olunmuş, təcrübəli olsalar və vəzifələrin nəzərdə tutulmuş müddətdə icra etsələr də, onların fəaliyyəti haqqında ictimaiyyətə açıq məlumat məhdud olub və bu da beynəlxalq standartlara ziddir.²⁸ DSK-ların iclasları, bir qayda olaraq, xüsusi əsasda və qısa müddətdə keçirilir və onların qərarlarının yalnız bir qismi elan lövhələrində əks olunurdu ki, bu da şəffaflıq mühitini pozmuşdur. Bundan əlavə, bəzi DSK-lar DTİHB SMM-in uzunmüddətli müşahidəçilərinə sənədlərə, xüsusən də namizədlərin qeydiyyatı ilə bağlı olanlara baxmaq imkanını yaratmaqdan imtina ediblər.²⁹ Bu məhdudiyətlər beynəlxalq təcrübəyə zidd olaraq şəffaflıq prinsipinə ziddiyət təşkil edir.³⁰

²⁶ Seçki komissiyalarının hazırkı tərkibi 2021-ci ildə yaradılıb. Qanun komissiya üzvlərinin mandatlarının sayını məhdudlaşdırmır. MSK-nın məlumatına görə, DSK üzvlərinin təxminən 3 faizi və MnSK üzvlərinin təxminən 11 faizi bu seçkilərdən əvvəl müxtəlif səbəblərə görə, o cümlədən namizəd kimi iştirak etmək və ya namizədlərə bağlılıq səbəbindən dəyişdirilib.

²⁷ Digər sənədlərlə bərabər [Qəhrəmanlı və başqaları Azərbaycana qarşı](#) (2015) işin 78-ci bəndinə, [Tahirov Azərbaycana qarşı](#) (2015) işin 60-cı bəndinə baxın. MSHBP-in 25-ci maddəsinə 25-ci Ümumi Şərhin 20-ci maddəsində deyilir: “Seçki prosesinə nəzarət etmək və onun ədalətli, qərəzsiz və Paktla uyğun gələn müəyyən edilmiş qanunlara uyğun keçirilməsini təmin etmək üçün Müstəqil seçki orqanı yaradılmalıdır”.

²⁸ 2011-ci il [BMT İHS-nın MSHBP-yə 34 sayılı Ümumi Şərhinin](#) 19-cu bəndində deyilir: “İnformasiya əldə etmək hüququnu həyata keçirmək üçün iştirakçı dövlətlər ictimai maraq kəsb edən Hökumət məlumatlarını fəal şəkildə ictimaiyyətə təqdim etməlidirlər. İştirakçı dövlətlər bu cür məlumatlara asan, operativ, effektiv və praktiki çıxışı təmin etmək üçün hər cür səy göstərməlidirlər”.

²⁹ O cümlədən 7, 8, 9, 20, 92, 94, 116 və 125 sayılı DSK-ları. Məsələn, namizədlərin siyahısı, o cümlədən rədd edilmiş ərizəçilər və onların əlaqə məlumatları, vergi və əmlak orqanlarından məlumat tələb edən məktublar, imza və rəzqələri, imzaların yoxlanılması haqqında hesabatlar və ya namizədlərin qeydə alınmasından imtina qərarları.

³⁰ [Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin](#) 68-ci bəndində qeyd olunur ki, “yalnız şəffaflıq, qərəzsizlik və siyasi motivli manipulyasiyadan müstəqillik seçkiqabağı mərhələdən başlayaraq nəticələrin elan olunmasına qədər seçki prosesinin düzgün idarə olunmasını təmin edəcək”.

DTİHB SMM-in həmsöhbətləri MSK-nın seçki hazırlıqlarını səmərəli həyata keçirmək qabiliyyəti ilə bağlı narahatlıqlarını bildirməsələr də, bir çoxları DSK-lar tərəfindən namizədlərin qeydiyyatında ziddiyyətli və selektiv yanaşmanın olması barədə məlumat verdilər (*Namizədlərin Qeydiyyatı* bölməsinə baxın). Bundan əlavə, BSMM həmsöhbətləri MnSK-ların müstəqilliyinə şübhə ilə yanaşaraq qeyd etdilər ki, onların böyük əksəriyyəti dövlət qulluqçularından ibarətdir və sədr vəzifəsində müəssisənin rəhbəri olur: məsələn, məktəb müəllimləri MnSK üzvləridir və onların direktoru MnSK sədri kimi fəaliyyət göstərir.³¹

Seçici qeydiyyatı

Məhkəmə qərarı ilə, o cümlədən əqli və ya psixoloji əlillik nəticəsində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan elan edilmiş şəxslər istisna olmaqla, 18 yaşına çatmış vətəndaşların səsvermə hüququ vardır. Əqli əlilliyə görə səsvermə hüququndan məhrum edilmə müddəası beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara uyğun gəlmir.³² Son beş il ərzində ölkədə yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər də səs verə bilirlər.

Seçicilərin qeydiyyatı passivdir və seçki orqanları tərəfindən idarə olunur. Seçicilər seçkinin elan edilməsinə qədər 12 ayın ən azı 6-da yaşadıkları məntəqədə qeyd alınırlar. Seçici siyahıları MSK tərəfindən aparılan ümumrespublika seçicilər reyestrindən tərtib edilir. Hər il MnSK-lar yerli hakimiyyət orqanlarından alınan məlumatlar əsasında yenilənmiş siyahıları təqdim edirlər. Bundan əlavə, seçici siyahısının mərkəzi məlumat bazası Ədliyyə Nazirliyinin vətəndaşlıq vəziyyəti və yaşayış yeri ilə bağlı dəyişiklikləri avtomatik olaraq yenilənməsini təmin edən məlumat bazası ilə əlaqələndirilir. Qanun hər seçkidən əvvəl seçici siyahılarının illik yenilənmə ilə eyni qaydada əlavə yenilənməsini tələb edir. Beynəlxalq yaxşı təcrübəyə və DTİHB-nin əvvəlki tövsiyələrinə zidd olaraq, adekvat inzibati təminatlar və ya məhkəmə nəzarəti olmadan seçicilər seçki günü yaşayış yerini təsdiq etdikdən sonra əlavə seçici siyahısına əlavə edilə bilər.³³

MSK-nın məlumatına görə, seçki gününə seçici siyahısında 6 421 960 seçici olub.³⁴ Bu, Dövlət Statistika Komitəsinin açıqladığı səsvermə yaşında olan vətəndaşların sayından 1,2 milyon nəfər azdır. Bu uyğunsuzluq məlumatların toplanması və yenilənməsinin müxtəlif metodologiyaları ilə qismən əsaslandırıla bilsə də, təqdim olunan yanaşma fərqi adekvat izah etmək üçün kifayət deyil və seçicilər reyestrinin dəqiqliyi və əhatəliliyi ilə bağlı narahatlıq doğurur. Ölkə üzrə fərqli bölgələrdə məskunlaşmış və 10 DSK-nın idarə etdiyi 574 seçki məntəqəsində 400 000 yaxın məcburi köçkün qeydə alınmışdır.³⁵

Seçicilərin və digər maraqlı tərəflərinin seçici siyahıları ilə tanış olmaq üçün geniş imkanları var idi. Seçici siyahıları şəffaflığı təmin edərək seçki məntəqələrində və onlayn rejimdə, o cümlədən DSK-

³¹ [Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin](#) 3.1.b bəndində deyilir: “İnzibati orqanların siyasi hakimiyyətə malik olan şəxslərdən müstəqilliyi ilə bağlı uzunmüddətli ənənə olmadıqda, müstəqil, qərəzsiz seçki komissiyaları milli səviyyədə tutmuş məntəqə seçki komissiyasına qədər bütün səviyyələrdə yaradılmalıdır”.

³² 2006-cı il [BMT-nin Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları Konvensiyasının \(CRPD\)](#) 12 və 29-cu Maddələrinə baxın. [1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin](#) 24-cü bəndində qeyd olunur ki, hüquq və azadlıqlara qoyulan məhdudiyyətlər “qanunun məqsədinə ciddi şəkildə mütənasib olmalıdır”. [BMT MSHK-nın № 25 Ümumi Şərhinin](#) 14-cü bəndində deyilir ki, səsvermə hüququndan məhrum etmə üçün əsaslar “obyektiv və əqlabatan” olmalıdır.

³³ [Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin](#) 1.2 (iv) bəndi tövsiyə edir: “Məhkəmə nəzarəti altında olan inzibati prosedur və ya qeydiyyatla alınmamış seçicinin qeydiyyata alınmasına imkan verən məhkəmə proseduru olmalıdır; səsvermə günü seçki məntəqəsində qeydiyyat aparılmamalıdır”.

³⁴ Bu, seçicilərin xaricdə, istirahət evlərində, tibb müəssisələrində, neft platformalarında və dənizdəki gəmilərdə də səs vermək hüququna malik olduğu 7 fevral növbədənəkar prezident seçkilərində səsvermə hüququna malik olanların sayından təxminən 168 000 azdır.

³⁵ 10 DSK-dan 7-si tam, 3-ü isə qismən bəzi məcburi köçkün seçki məntəqələri ilə birlikdə məcburi köçkün seçicilər üçün ayrılıb. Digər dörd DSK-nın da seçici siyahılarında məcburi köçkün seçiciləri var idi.

larda və bir pəncərə xidmət mərkəzlərində (ASAN), və MSK-nın qaynar xətti vasitəsilə əldə oluna bilər.³⁶

Namizədin qeydiyyatı

Seçki hüququ olanlar namizəd kimi iştirak edə bilərlər. İkili vətəndaşlığı və ya digər dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olanlar AİHM-in presedent hüququna və beynəlxalq təcrübəyə zidd olaraq qeydiyyatda alınmır.³⁷ Ağır cinayətə görə məhkumluğunu tam çəkməmiş şəxslər də qeydiyyatda alınmır;³⁸ bu məhdudiyyət beynəlxalq standartlara zidd olmasa da, müxalif siyasi aktorların tez-tez cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi onları seçkidə iştirak etmək imkanından faktiki olaraq məhrum edir. Saxlanılan şəxslərin namizədliyini irəli sürmək hüququ olsa da, DTİHB SMM-ə məlumat verilib ki, penitensiar müəssisələr onlara müraciət etmək üçün lazım olan etibarnaməni notarial qaydada təsdiqləməyə imkan vermir.

Namizədlər qeydə alınmış siyasi partiya və ya koalisiya, seçicilərin təşəbbüs qrupu və ya özünün namizədliyi ilə irəli sürülə bilər.³⁹ Namizədlərdən seçicilərdən ən azı 450 imza toplamaq tələb olunurdu ki, bu da beynəlxalq təcrübəyə uyğundur. BSMM-in bir sıra həmsöhbətləri namizədliyin irəli sürülməsi prosesi üçün tələb olunan sənədlərin siyahısını və notariat təsdiqi öhdəliyini ağır və texniki çatışmazlıqlara görə qeydiyyatdan imtina riskinin artması kimi qəbul etdilər.

DSK-ların namizədliyi təsdiq etmək üçün beş, təqdim edilmiş gəlir və əmlak bəyannamələrinin düzgünlüyünü və dəstəkləyici imzaların etibarlılığını yoxlamaq və namizədin qeydə alınması barədə qərar qəbul etmək üçün əlavə yeddi gün vaxtı var idi. Qanunvericiliyə əsasən, DSK-lar ərizələrində bilərəkdən səhvlərə yol verdikdə, ərizəçilərə səhvləri düzəltmək imkanı təklif etmədən onlara qeydiyyatdan imtina edə bilərlər. Bununla belə, nə qanun, nə də qaydalar qəsdən və bilmədən səhvləri müəyyən etmir, DSK-lara qeydiyyatdan imtina etmək üçün geniş ixtiyari səlahiyyətlər verir.

458 partiya, 1048 nəfər özü və bir nəfər təşəbbüs qrupu tərəfindən namizədliyi irəli sürülməklə ümumilikdə 1508 müraciət etmişdir. Onlardan 1462-nin namizədliyini DSK-lar təsdiqləyib. Daha sonra 1420 namizəd seçici imzalarının toplanması üçün imza vərəqələri alıb. Qalanları imza vərəqələri üçün müraciət etməyib, beləliklə, namizədliklərini dayandırırıblar. Bir neçə DTİHB SMM həmsöhbəti qeyd etdi ki, DSK-lar hər bir namizədə yalnız hər biri 50 sətirdən ibarət 10 imza vərəqəsi təqdim ediblər. Bəzi həmsöhbətlər hesab edirlər ki, qanunla nəzərdə tutulmayan bu məhdudiyyət onların kifayət qədər etibarlı imza, o cümlədən ehtiyat imzalar toplama imkanlarına maneə yaradır. Növbəti mərhələdə 1197 namizəd imza təqdim edib, 223 nəfər isə tələb olunan imzaları toplaya bilməyib və ya namizədliyini dayandırmaq qərarına gəlib.

MSK-nın məlumatına görə, bunlardan 41 namizədin etibarlı dəstək imzalarının kifayət qədər olmaması, o cümlədən bir neçə eyni görünən imzanın təqdim edildiyi hallar səbəbindən DSK-lar tərəfindən qeydə alınmasından imtina edilib. MSK BSMM-ə məlumat verib ki, DSK-lar imzaların yoxlanılması üçün əvvəlki seçkilərdə olduğu kimi eyni qaydanı tətbiq ediblər. Bu yanaşma AİHM

³⁶ Seçicilərdən düzəlişlərin edilməsi və seçici siyahılarına daxil edilməsi barədə müraciətlər üzrə qərarlar bir gün ərzində və ya seçki günü daxil olduqda dərhal qəbul edilməlidir.

³⁷ Digərləri ilə bərabər [AİHM-in Kara-Murza Rusiyaya qarşı](#) (2022) və [Tanase Moldovaya qarşı](#) (2010) qərarlarına baxın. [Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin](#) 1.1.b bəndində deyilir ki, “ikili vətəndaşlığa malik şəxslər digər vətəndaşlarla eyni seçki hüquqlarına malik olmalıdırlar”.

³⁸ Qanunda ağır cinayətlər “qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməyə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi on iki ildən çox olmayan əməllər” kimi müəyyən edilir. Ağır cinayətlərə görə məhkumluqlar cəza müddəti başa çatdıqdan altı il sonra götürülür.

³⁹ Namizəd yalnız bir seçki dairəsindən öz namizədliyini irəli sürə bilər və həmin dairədə səs vermək üçün qeydiyyatdan keçməli deyil.

tərəfindən tənqid edilib.⁴⁰ BSMM-in bir neçə həmsöhbəti YAP-ın heç bir açıq-aşkar imzatoqlama kampaniyası aparmadığını və bunun əvəzinə yerli ictimai qurumların, o cümlədən kommunal xidmət təminatçılarının seçicilərin şəxsi məlumatları olan siyahıları təqdim etdiyini iddia edib.

MSK-nın məlumatına görə, 24 ərizəçi qeyri-dəqiq gəlir və əmlak bəyannaməsi təqdim etdiklərinə, o cümlədən uzun müddət əvvəl etibarnamə ilə satdıqları nəqliyyat vasitələri haqqında hesabat vermədiklərinə görə onlara qeydiyyatdan imtina ediblər.⁴¹ MSK müraciət edənlərin bu cür qeyri-dəqiqlikləri düzəltməyə dəvət edilmədiyini bildirsə də, bir sıra həmsöhbətlər, o cümlədən namizədliyi qeydə alınmayan şəxslər qeyri-dəqiqliyin çox vaxt qəsdən törədilmədiyini iddia ediblər.⁴²

Nəticədə DSK-lar 1052 namizədi qeydə alıblar.⁴³ MSK-nın məlumatına əsasən seçki günü səsvermə bülletenlərində 990 namizədin adı qalıb ki, onlardan 29,5 faizi qadındır. Bu siyahıya 305 nəfəri siyasi partiyalar və 684 nəfəri isə özünün namizədliyi irəli sürülüb. Təxminən 450 şəxs iştirakını dayandırır və ya namizədliyini geri götürüb; bəziləri təqiblərdən qorxduqlarını edib və BSMM uzunmüddətli müşahidəçilərinə yerli icra hakimiyyəti, DSK-lar və işəgötürənlər tərəfindən edilən hədə-qorxu barədə məlumat veriblər.⁴⁴ Namizədliyi qeydə alınmamış şəxslər həmçinin qeydiyyatdan imtina barəsində şikayət verməməkləri üçün ailə və bizneslərinə qarşı hədə-qorxu ilə üzləşiblər.

DTİHB SMM uzunmüddətli müşahidəçiləri qeyd ediblər ki, DSK-lar namizədlərin yoxlanılması və qeydiyyat qaydalarını və prosedurlarını fərqli ərizəçilər üçün qeyri-ardıcıl şəkildə tətbiq ediblər.⁴⁵ DTİHB SMM-in bir neçə həmsöhbəti iddia edib ki, DSK-lar seçici yanaşma sərgiləyib və nəticədə müəyyən namizədlərin qeydə alınmasından imtina edilib. Bu cür yanaşma inklüzivliyi təmin etmir və beynəlxalq standartlara ziddir.⁴⁶

⁴⁰ Əsasnamə, o cümlədən, nə namizədlərin proses zamanı iştirakını, nə də ekspertlər tərəfindən imzaların yoxlanılmasını tələb etmir; həmçinin, ixtiyari qərarlara qarşı prosedur təminatlarına zəmanət vermir. Məsələn, [AİHM Tahirov Azərbaycana qarşı](#) (2015) işə baxın.

⁴¹ 17, 32, 35, 52, 58, 84 sayılı seçki dairələrində etibarnamə ilə satdıqları avtonəqliyyat vasitələrini və ya cüzi məbləğdə pul vəsaitlərini, və 17, 32, 35, 52, 58, 84, 89 sayılı seçki dairələri üzrə 345-2464 manat arasında olan məbləğlərin gəlir və əmlak bəyannaməsinə daxil etmədiklərinə görə namizədlərin qeydə alınmasından imtina edilib; Bir Azərbaycan Manatı (AZN) 0,53 avroya bərabərdir.

⁴² Məsələn, Müsavat partiyasının namizədi kadastr sənədlərində onun 20 il əvvəl söküldüyünü iddia etdiyi evin sahibi olduğu göstərildiyi üçün rədd edilib. Eynilə, o, uzun müddət əvvəl qanuni olaraq satdığını iddia etdiyi avtomobilə sahiblik məlumatına etiraz edirdi. 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 24-cü bəndində deyilir: “Demokratik cəmiyyətdə hüquq və azadlıqlara qoyulan hər hansı məhdudiyət [...] həmin qanunun məqsədinə ciddi şəkildə mütənasib olmalıdır”. [DTİHB və Venesiya Komissiyasının 2020-ci il Siyasi Partiyaların Tənzimlənməsi üzrə Təlimatlarının](#) 273-cü bəndində deyilir: “cəzalar qanun pozuntusuna uyğun seçilməli və mütənasiblik prinsipinə əməl etməlidir” və 87-ci bənddə qeyd olunur: “texniki çatışmazlıqlar və ya qeydiyyat tələblərinin cüzi pozuntuları halında, uğursuzluğu aradan qaldırmaq üçün siyasi partiyağa ağılabatan vaxt verilməlidir”. Həmçinin 271-ci bəndə baxın.

⁴³ Onlardan 362-si 25 siyasi partiya, 834-ü öz təşəbbüsü, biri isə təşəbbüs qrupu tərəfindən namizədliyini irəli sürüb. İlkin qeydiyyatdan sonra şikayət əsasında MSK-nın qərarı ilə 51 namizəd namizədliyini geri götürüb, biri isə qeydiyyatdan çıxarılıb (*Seçki mübahisələrinin həlli* bölməsinə baxın).

⁴⁴ Digərləri ilə bərabər, bu barədə 24, 34, 47, 70, 92 və 110 sayılı seçki dairələrində məlumat verilib.

⁴⁵ DTİHB SMM-in uzunmüddətli müşahidəçiləri (UMM) 55 DSK-dan bütün ərizəçilər üçün vergi və əmlak orqanlarına ünvanlanmış sorğu məktublarını nəzərdən keçirməyi xahiş etmişdir; 8 DSK məlumat verməkdən imtina edib; məlumat verən beş DSK belə sorğuları yalnız “şübhəli” hesab etdikləri namizədlər haqqında göndərmişdir.

⁴⁶ [1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin](#) 7.5-ci bəndi dövlətləri “vətəndaşların ayrı-seçkiliyə yol vermədən fərdi şəkildə və ya siyasi partiyaların nümayəndələri kimi siyasi və ya dövlət vəzifəsi tutmaq hüququna hörmət etməyə” çağırır.

Seçki təşviqatı

Kampaniya rəsmi olaraq avqustun 9-da başlayıb və 23 gün davam edərək avqustun 31-də başa çatıb.⁴⁷ Qanun təbliğat-təşviqat kampaniyasını geniş şəkildə müəyyən və kampaniyanın rəsmi başlanmasından əvvəl bunu qadağan edir. Bir neçə kampaniya iştirakçısı DTİHB SMM-i məlumatlandırır ki, onlar qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan çıxarılma riski səbəbindən kampaniyanın rəsmi başlanmasından əvvəl hər hansı siyasi fəaliyyət keçirməkdən çəkiniblər. Sərbəst toplaşmaq və ifadə azadlığı da daxil olmaqla, məhdudlaşdırıcı təşviqat qaydaları və onların tətbiqi ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərinin tələb etdiyi kimi kampaniya iştirakçılarında öz platformalarını effektiv şəkildə seçicilərə və ya seçicilərə effektiv şəkildə məlumat əldə etməyə imkan vermədi.

Bu seçkilərdə hakim YAP-dan başqa 24 partiya mübarizə aparıb; biri istisna olmaqla, hamısı ictimaiyyət tərəfindən “sadiq müxalifət” kimi qəbul edilir. YAP-ın bütün seçki dairələri üzrə namizədliyi olan yeganə partiya olduğu halda, digər 24 partiyanın ümumilikdə 181 namizədi var idi. Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası seçkilərin qeyri-rəsmi olduğunu, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını əsas gətirərək seçiciləri boykot etməyə çağırıb.⁴⁸ Hər seçki dairəsində orta hesabla səkkiz namizəd iştirak etsə də, seçkilər rəqabətli olmayıb və bunu bir çox həmsöhbət, o cümlədən səlahiyyətli şəxslər və namizədlər də etiraf edib.⁴⁹ Bəzi partiyalar DTİHB SMM-i məlumat veriblər ki, onlar bu seçkilərdə yalnız dövlət maliyyəsindən yararlanmaq üçün iştirak ediblər.

Kampaniya demək olar ki, nəzərə çarpmırdı. Təbliğat-təşviqat daha çox qapı-qapı görüşlər, namizədlərin təyin olunmuş lövhələrdə nümayiş etdirilən plakatları və rəqəmsal məzmun vasitəsilə aparılıb.⁵⁰ Görüşlər əsasən kiçik miqyasda, çox vaxt qapalı və ya məhdud sayda iştirak şəraitində keçirilirdi. DTİHB SMM-in müşahidə etdiyi tədbirlərdə YAP ən çox diqqət cəlb edən olub.⁵¹ YAP-ın namizədləri ilə yanaşı, demək olar ki, bütün digər kampaniya iştirakçıları Prezidentin və hökumətin siyasətini dəstəkləyib. Geri alınmış ərazilərdə infrastruktur layihələr və ölkənin beynəlxalq statusunun yüksəldilməsinin əlaməti olaraq COP29-a ev sahibliyi də kampaniyaların əsas ismarıqları arasında yer alıb. Bəzi kampaniya iştirakçıları sosial xidmətlərin və yerli infrastrukturun təkmilləşdirilməsi zərurəti ilə bağlı təşviqat aparıb və ya hökumətin daxili siyasətini, bəzi hallarda isə xarici siyasəti tənqid ediblər.⁵²

Qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə zidd olaraq, qanunla namizədlər çap kampaniyası materiallarını yaymaqdan əvvəl DSK-lara təqdim etmələri tələb olunur ki, bu da potensial olaraq özünəsenzura ilə nəticələnir.⁵³ Hakimiyyət açıq şəkildə kampaniya iştirakçıları seçkilərin normal keçirilməsini

⁴⁷ Bəzi namizədlər təşviqat müddətinin çox qısa olduğunu və seçicilərlə əlaqə saxlamaq imkanlarını məhdudlaşdıran müddətlə bağlı narahatlıqlarını bildiriblər.

⁴⁸ AXCP sədri [iyulun 21-də öz Facebook hesabında](#) paylaşım edib ki, “Milli Şura ölkə vətəndaşlarını səsvermə günü seçki məntəqələrinə getməməyə və insanların hüquq və azadlıqları və xoşbəxt yaşamaq imkanlarından məhrum etmiş hakimiyyətin saxta seçki tamaşasını boykot etməyə çağırır.”

⁴⁹ [Avqustun 11-də](#) internetdə “seçkilərin gələcək qalibləri”nin siyahısı paylaşılıb.

⁵⁰ DTİHB SMM UMM-ları 8 siyasi partiyanın və 24 müstəqil namizədin 59 təşviqat tədbirini müşahidə edib.

⁵¹ DTİHB SMM UMM-larının müşahidə etdiyi siyasi partiyaların 35 təşviqat tədbirindən 21-i YAP tərəfindən keçirilib.

⁵² [Avqustun 18-də](#) Azərbaycan Xalq Partiyasının sədri Sabirabad-Şirvan seçki kampaniyası zamanı “İş yoxdur, pensiya yaşı çox yüksəkdir, pensiya çox azdır, qiymətlər çox bahadır, uşağa baxanlara görə müavinət yoxdur” demişdi. ”. [Avqustun 19-da](#) Müsavat başqanı “Ukraynaya təcavüzə başlayan Putinlə Azərbaycanın yaxınlaşması [...] Azərbaycanın köklü maraqlarına ziddir” fikrini səsləndirmişdir.

⁵³ Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin 61-ci bəndində deyilir: “Seçki kampaniyalarında istifadə üçün nəzərdə tutulan materialların sifariş verən və istehsal edən təşkilatı, nüsxələrin sayını və dərc olunma tarixini göstərməklə, ələlxüsus qanunsuz və ya qeyri-dəqiq məlumatlara qarşı tədbir görmək səlahiyyəti verilən seçki komissiyalarına seçki komissiyalarına təqdim edilməsi tələb olunarsa, bu senzuranın qəbul edilməz formasıdır. Seçki kampaniyaları zamanı KİV-dən qeyri-qanuni istifadəni qadağan edən qaydalar kifayət qədər qeyri-müəyyən olduğu təqdirdə bu özünü daha da bariz nümayiş etdirir”.

pozmaqdan çəkinməyə çağırıb; bəzi namizədlər bunu hakimiyyəti tənqid etməkdən çəkinməyə çağırış kimi qəbul ediblər.⁵⁴ BSMM müxtəlif müəssərlik ehtiyacları olan şəxslər üçün uyğun olan formatlarda heç bir təşviqat materialını müşahidə etməyib.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, MSK namizədlərə 5506 təşviqat yerinin siyahısını təqdim edib.⁵⁵ Bəzi BSMM həmsöhbətləri qeyd ediblər ki, bu yerlər polis nəzarəti altındadır və bu, seçiciləri iştirakdan çəkindirir. Bundan əlavə, bəzi məkanlar yararsız və çatılması asan olmayan yerlərdədir. Namizədlərin DTİHB SMM-ə verdiyi məlumatlara əsasən, onlar beş günlük əvvəlcədən bildiriş tələbi səbəbindən təyin olunmuş məkanlardan kənarında görüşlər keçirməkdən çəkiniblər. DTİHB SMM uzunmüddətli müşahidəçilərinin müşahidə apardığı təşviqat tədbirlərində dövlət müəssisələrinin işçiləri də daxil olmaqla iştirakçıların işəgötürənləri tərəfindən göndərildiyi və ya onlara ödəniş edildiyinə dair məlumat verilib. Bu hallar seçicilərin təhdid edilməsi və qisas qorxusu olmadan səs verə bilmələri ilə bağlı narahatlıqları artırır.⁵⁶

Several candidates informed the ODIHR EOM that they trade favours with individual voters, including regarding employment, social benefits, medical treatment and legal assistance, raising concerns about misuse of administrative resources to induce voters.

Qadınlar DTİHB SMM tərəfindən müşahidə edilən təşviqat tədbirlərində çıxış edən natiqlərin 34 və iştirakçıların 46 faizini təşkil edirdi. Kampaniya çərçivəsində edilən çıxış və aparılan müzakirələr zamanı gender bərabərliyi məsələləri diqqətdən kənar qalın, qadınlara nadir istinadlar ailədaxili rolları ilə məhdudlaşmış ki, bu da davam edən gender stereotiplərini əks etdirir. Kampaniya zamanı gənclərin problemlərinə minimum diqqət yetirilib, daha çox gənclərin mühacirəti və işsizliyi kimi məsələlər qeyd olunub. Müşahidəsi aparılan kampaniya tədbirlərində iştirak edənlərin 19 faizini gənclər təşkil edirdi.

Sosial şəbəkələrdə təşviqat tənzimlənmişdir. Buna baxmayaraq, hakimiyyət seçkilər zamanı internet məkanına, o cümlədən sosial şəbəkələrə nəzarət etmək niyyətini açıqlayıb.⁵⁷ DTİHB SMM bütün qeydiyyatdan keçmiş partiyaların, onların sədrlərinin və dövlət qurumlarının onlayn fəaliyyətlərini izləyib.⁵⁸ Süst keçən kampaniya internetdə oxşar şəkildə alınıb. Onlayn kampaniyanın tonu neytral idi, əsas yazılar namizədlərin afişalarını, şüarlarını və görüşlərini təbliğ edirdi. Bundan əlavə, bütün partiyalar, sədrləri və namizədlərin əksəriyyəti sosial və iqtisadi məsələləri müzakirə etmək üçün sosial mediadan istifadə edirdi. Bəzi hallarda bəzi kampaniya iştirakçıları hökumətin daxili siyasətini tənqid edirdilər, lakin nadir hallarda xarici siyasətin tənqidi ifadə edilirdi. Digər tərəfdən, seçkiləri boykot edən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (AXCP) öz postlarında hakimiyyəti sərt tənqid, mövcud hakimiyyəti avtoritar və repressiv kimi təqdim edib. DTİHB SMM internetdə dözümsüz və ayrı-seçkilik xarakterli ritorikadan istifadəni müşahidə etməyib.

⁵⁴ İyulun 10-da Daxili İşlər nazirinin müavini MSK-nın DSK-larla görüşündə bildirmişdi ki, "Seçkilərin normal keçirilməsinə mane olmaq niyyətində olan şəxslər vaxtında müəyyən ediləcək və barələrində tədbir görülməkdir. [...] Seçki kampaniyası zamanı, eləcə də səsvermə günü vətəndaşların etik davranış qaydalarına riayət etməsinə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir". Bir neçə KİV bu bəyanatı yayıb və onun dərhal silindiyini təsdiqləyib: [Inews](#), [Azadlıq](#), [AZTV Xəbər](#), [Turan](#).

⁵⁵ Ümumilikdə, müşahidə edilən kampaniyanın keçirildiyi məkanların 80 faizi fiziki əlilliyi şəxslər üçün müəssər olub.

⁵⁶ DTİHB SMM UMM-ları Ağsu, Bakı, Qusar, Xaçmaz, Ucar və Zaqatalada seçkiqabağı təşviqat tədbirlərinə qatılmaq üçün seçicilərin təzyiqa məruz qalması halları haqqında eşitdikləri barədə məlumat veriblər. 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen sənədinin 7.7-ci bəndi dövlətləri çağırır ki, "Qanun və dövlət siyasətinin siyasi kampaniyanın ədalətli və azad mühitdə aparılmasına imkan verməsinə təmin etsinlər ki, inzibati tədbir, zorakılıq və ya hədə-qorxu partiyaların və namizədlərin öz fikirlərini və keyfiyyətlərini sərbəst ifadə etməsinə, habelə seçicilərin onları öyrənməsinə və müzakirə etməsinə və ya qisas qorxusu olmadan öz səsini verməsinə mane olmasın".

⁵⁷ Daxili İşlər nazirinin müavini iyulun 10-da MSK-nın DSK sədrləri üçün keçirilən iclasında "İnternet məkanının və sosial şəbəkələrin davamlı monitorinqinin aparılacağını" bildirib.

⁵⁸ DTİHB SMM avqustun 1-dən kampaniyanın sonuna qədər qeydiyyatdan keçmiş bütün siyasi partiyaların, onların rəhbərlərinin və bəzi dövlət qurumlarının Facebook hesablarını, ümumilikdə 52 hesabı müşahidə edib.

Seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsi

Seçki Məcəlləsi kampaniyanın maliyyələşdirilməsini tənzimləyir. Namizədlər öz kampaniyalarını namizədliyini irəli sürmüş şəxslərdən, fiziki və hüquqi şəxslərin ianələri, habelə öz vəsaitləri hesabına maliyyələşdirə bilərlər. Xarici, dövlət, xeyriyyə və anonim ianələr, habelə natura şəklində ianələr qadağandır. Partiyalar hər bir namizədə öz maliyyə vəsaitlərindən 150,000 manata qədər, fiziki və hüquqi şəxslər isə müvafiq olaraq 3,000 və 50,000 manata qədər ianə verə bilərlər.⁵⁹ Hər bir namizədin təşviqat xərcləri 500,000 manata qədər ola bilər. Əvvəlki DTİHB və Venesiya Komissiyasının tövsiyələrindən fərqli olaraq, seçki kampaniyalarının dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi mövcud deyil, bu da qeyri-bərabər rəqabət mühitinə imkan açır.⁶⁰ “Siyasi partiyalar haqqında” yeni qanun əvvəlki seçkilərdə səs almış bütün partiyaların illik dövlət maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur.⁶¹

Qanunvericiliyə əsasən namizədlərdən seçki kampaniyası ilə bağlı bütün əməliyyatları müəyyən edilmiş bank hesabları vasitəsilə həyata keçirmələri tələb olunurdu. MSK-nın göstərişi ilə bank hesablarının yalnız dövlətə məxsus Azərbaycan Beynəlxalq Bankında açılması tapşırılıb. Bəzi namizədlər namizədlikdən əvvəl hesab açmaq üçün bürokratik əngəllərdən şikayətləniblər.⁶² Qanunun icazə verdiyi kimi, YAP 125 namizədin hamısı üçün vahid təşviqat fondu yaradıb.⁶³ Bankdan DSK-lara, vahid hesablar olduqda isə MSK-ya hər həftə, son 10 gün ərzində isə hər 3 gündən bir fərdi namizədlərin hesabları barədə yeniliklər təqdim etmələri tələb olunur.

Qanun potensial namizədlərdən gəlirləri və əmlakları haqqında DSK-lara bəyannamə təqdim etmələrini tələb edir, lakin o, DSK-lardan bu məlumatı ictimailəşdirməyi tələb etmir və bu hal şəffaflığı məhdudlaşdıran amildir.⁶⁴ Namizədlər DSK-lara kampaniyanın maliyyələşdirilməsi ilə bağlı üç hesabat təqdim etməlidirlər.⁶⁵ DSK-lardan bu hesabatları beş gün ərzində dərc etmələri tələb olunsa da, bəziləri bunu etməyib, bir qismi isə onları bildiriş lövhələrində yerləşdiriblər ki, bu da məlumat üçün kifayət qədər əlçatanlığı təmin etmir. DSK-lar həmçinin iki həftədə bir yerli KİV-də namizədlərin gəlir və xərcləri haqqında məlumat dərc etməlidirlər, lakin bəzi regionlarda KİV olmadığına görə bu, ardıcıl olaraq həyata keçirilməyib. Bəzi hesabatlarda ianələrin və xərclərin uçotu üçün nəzərdə tutulmuş sahələr üzrə hər hansı məbləğ göstərilməmişdir ki, bu da hesabat sisteminin effektivliyinə xələl gətirilmiş və seçicilərin məlumatlara çıxışına məhdudiyət yaratmışdır. Bundan əlavə, onlayn təşviqatla bağlı xərclərin hesabatına dair heç bir açıq tələblər yoxdur. Bir neçə namizəd DTİHB SMM-ə məlumat veriblər ki, onlar yalnız öz resurslarından istifadə edib və ianə toplamayıblar, çünki təqib qorxusu səbəbindən təfərrüatlı şəxsi məlumatların təqdim edilməsi tələbi potensial

⁵⁹ Bir Azərbaycan manatı (AZN) 0,53 avroya bərabərdir.

⁶⁰ [Avropa Şurasının 4 sayılı tövsiyəsinin](#) (2003) 1-ci və 8-ci maddələrinə baxın. 2.3-cü maddəsinə əsasən [Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin](#) [...] kampaniyalarının dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi ilə bağlı imkanların bərabərliyinə [...] təminat verilməlidir”.

⁶¹ 2023-cü ildə siyasi partiyaların dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi 5 milyon manat təşkil edib; 90 faizi parlament partiyaları arasında bölüşdürülür, 5 faizi əlavə seçkilərin nəticələrinə əsasən yeni parlament partiyalarına, 5 faizi isə seçkilərdə etibarlı səsələr qazanmış, lakin parlamentdə təmsil olunmayan partiyalara ayrılır.

⁶² Namizədlərdən MSK-da olduğu kimi notariat qaydasında təsdiq edilmiş sənədlər toplusunu banka təqdim etmələri tələb olunurdu. Məsələn, Azərbaycan Demokrat Partiyası 24 saatlıq müddət olduğu üçün namizədliyini irəli sürdüyü 18 nəfərdən 3-nün bank hesabı açma bilmədiyini bildirib.

⁶³ Qanun 60-dan çox namizədi olan partiyalara vahid hesab yaratmağa icazə verir. Partiyanın bu hesaba mədaxil edə biləcəyi maksimum məbləğ 500 000 Azərbaycan manatıdır.

⁶⁴ [2020-ci il DTİHB və Venesiya Komissiyasının Siyasi Partiyaların Tənzimlənməsi üzrə Təlimatlarının](#) 228-ci bəndi müəyyən edir ki, “Namizədlərdən aktiv və öhdəliklərin ictimaiyyətə açıqlanmasını tələb etmək də məqsədəuyğun ola bilər”.

⁶⁵ Qeydiyyat zamanı ilkin hesabat, seçki gününə 10-20 gün qalmış aralıq hesabat və yekun hesabat seçkilərin yekun nəticələri dərc edildikdən ən gec 10 gün sonra. Vahid təşviqat fondu olduqda, partiyalar hesabatlarını MSK-ya təqdim edirlər.

donorları ianə etməkdən çəkindirir.⁶⁶ Qanunvericiliyə uyğun olaraq, YAP vahid hesab üçün hesabatlarını MSK-ya təqdim və həmin hesabatları vaxtında dərc edib.⁶⁷

MSK və DSK-lar kampaniyanın maliyyələşdirilməsinə nəzarət və audit üçün məsuliyyət daşıyırlar. Qanun auditin aparılma qaydasını müəyyən və audit nəticələrinin dərc edilməsini tələb etmir ki, bu da öz növbəsində şəffaflığı pozur və effektiv nəzarətə təminat vermir. Eyni şəkildə, qanun mütənasib, təsirli və əməldən çəkindirici qüvvəyə malik cərimələr sistemini nəzərdə tutmur. Məsələn, pozuntular, o cümlədən hesabatın təqdim və ya dərc edilməməsi çəkindirici təsirlə malik tədbirlə cəzalandırılmır, eyni zamanda isə namizədlər xərcləmə limitini 5 faizdən çox keçdiyi təqdirdə onların qeydiyyatı ləğv oluna bilər.⁶⁸ MSK DTİHB SMM-i məlumatlandırıb ki, onlar bu günə qədər kampaniyanın maliyyələşdirilməsi ilə bağlı heç bir məsələni məhkəməyə göndərməyiblər.

DTİHB SMM-in şəffaflığın artırılması, effektiv nəzarətin təmin edilməsi və effektiv mütənasib və çəkindirici qüvvəyə malik sanksiyaların təyin edilməsi də daxil olmaqla əvvəlki tövsiyələri diqqətdən kənar qalır. Bütövlükdə, qanunvericilikdəki boşluqlar və nəzarət orqanlarının təqdim edilmiş hesabatların auditini və qanuni tələblərin icrasını təmin etmək imkanlarının olmaması beynəlxalq standartlara və qabaqcıl təcrübəyə zidd olaraq, kampaniyanın maliyyələşdirilməsinin şəffaflığını aşağı salır.⁶⁹

Kütləvi informasiya vasitələri

Konstitusiyaya ifadə azadlığını, məlumat əldə etmək hüququnu təmin, senzuranı qadağan etsə də, bu azadlıqların məhdudlaşdırılması üçün geniş əsaslar nəzərdə tutur.⁷⁰ Beynəlxalq standartlara və DTİHB-nin əvvəlki tövsiyələrinə zidd olaraq, sosial şəbəkələr də daxil olmaqla, defamasiya və böhtan cinayət məsuliyyəti olaraq qalır və üç, prezidentə qarşı yönəldiyi təqdirdə isə beş ilədək müddətə həbslə cəzalandırılır.⁷¹

⁶⁶ Bir sıra namizəd minimum və ya sıfır gəlir və xərcləri bəyan etmişdirlər, digərləri isə DTİHB SMM UMM-larına öz təşviqat xərclərini hesabat verilməmiş nağd pulla maliyyələşdirdiklərini bildirib və belə təcrübə bəzi DSK-lar tərəfindən də təsdiqlənmişdir.

⁶⁷ YAP partiyadan 140 000 manat ianə, 139 727 manat təşviqat və informasiya-məsləhət xidmətlərinin xərclənməsi barədə məlumat verib.

⁶⁸ Namizədlər üçün cərimələr 1000 manatdan 2000 manatadək, fərdi donör üçün 100 manatdan 500 manatadək; vəzifəli şəxslər üçün 1500 manatdan 2000 manatadək, hüquqi şəxslər üçün 5000 manatdan 7000 manatadək təyin olunub. [2017-ci il GRECO-nun Azərbaycan üzrə İkinci Uyğunluq Hesabatına İkinci Əlavədə](#) bu cür pozuntulara görə, xüsusilə də cəzaların dairəsini genişləndirməklə daha effektiv, mütənasib və çəkindirici sanksiyaların tətbiqi tövsiyə olunub.

⁶⁹ [Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2003-cü il Korrupsiyaya Qarşı Konvensiyasının](#) 7.3-cü bəndi müəyyən edir ki, dövlətlər “seçkilə dövlət vəzifələrinə namizədlərin maliyyələşdirilməsində şəffaflığın artırılması və müvafiq hallarda siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsi üçün [...] müvafiq qanunvericilik və inzibati tədbirlərin görülməsini də nəzərdən keçirməlidirlər.” [2020-ci il DTİHB və Venesiya Komissiyasının Siyasi Partiyaların Tənzimlənməsi üzrə Təlimatlarının](#) 247-ci bəndində qeyd olunur ki, “seçicilər siyasi partiyalara verilən maliyyə dəstəyi ilə bağlı müvafiq məlumatlara malik olmalıdırlar, çünki bu, qərarların qəbuluna təsir edir və partiyaları məsuliyyətə cəlb etmək vasitəsidir”. Həmçinin 2017-ci il [GRECO-nun Azərbaycan üzrə İkinci Uyğunluq Hesabatına İkinci Əlavənin](#) 47-ci bəndinə baxın: “MSK və seçki komissiyalarının aydın şəkildə birtərəfli tərkibi siyasi maliyyələşdirməyə effektiv və qərəzsiz nəzarəti təmin etmək üçün həll edilməli olan xüsusilə mühüm məsələdir.”

⁷⁰ [2016-cı il Venesiya Komissiyasının Konstitusiyaya Dəyişikliklər Layihəsinə dair Rəyi](#) “irqi, milli, dini nifaz və hər hansı digər meyarlara əsaslanan ədavət və düşmənçiliyi təhrik edən təbliğatın” senzura üçün çox imkan açması səbəbindən nifrət nitqinin həddən artıq geniş tərifi tənqid edir. Bundan başqa, rəydə qeyd edilir ki, fərdi məlumatların mühafizəsi normaları ictimai maraq kəsb edən məlumatların əldə edilməsinin qarşısını almaq üçün istifadə edilməməli, “ictimai şəxslərin “şəxsi həyatı” ilə bağlı məlumatların Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinə əsasən AIHM-nin presedent hüququ tərəfindən müəyyən edilmiş hədlər daxilində toplanmasına və açıqlanmasına mane olmamalıdır”.

⁷¹ [MSHBP-yə 34 sayılı Ümumi Şərhin](#) 47-ci bəndi Dövlətləri “diffamasiyanın dekriminallaşdırılmasını nəzərdən keçirməyə” çağırır, 38-ci bənddə isə qeyd olunur ki, “bütün ictimai xadimləri, o cümlədən dövlət və hökumət başçıları kimi ən yüksək siyasi hakimiyyəti həyata keçirən şəxslər leqitim əsaslarda tənqiddə və siyasi müxalifətə məruz qala bilərlər. [...] Qanunlar yalnız mübahisələndirilə bilən şəxsin şəxsiyyətinə görə daha ağır cəzalar nəzərdə tutmamalıdır”.

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanun dövlətin media sahəsində fikir müxtəlifliyini və fəaliyyət azadlığını təmin etməsini nəzərdə tutsa da, həmin qanun, eləcə də media ilə bağlı digər qanunvericilik aktları və onların tətbiqi bu hüquqları təcrübədə daha da məhdudlaşdırır və medianın pluralizm şəraitində fəaliyyət imkanlarını zəiflədir. Məsələn, “İnformasiya haqqında” Qanun Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinə məhkəmə qərarından əvvəl KİV-lərin internet saytlarını məzmununa görə müvəqqəti bloklamaq hüququ verir ki, bu da ölkədə, o cümlədən seçki kampaniyası zamanı bir sıra yerli və beynəlxalq xəbər saytlarının bloklanması ilə nəticələnib.⁷²

2022-ci ildə qüvvəyə minən yeni Media haqqında qanununun qəbulu ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsi (RFoM) və Avropa Şurası da daxil olmaqla yerli və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən kəskin tənqidlə qarşılanıb.⁷³ Qanun KİV və jurnalistlərin qeydiyyatı üçün geniş spektrli həddindən artıq tələblər təqdim edir;⁷⁴ qeydiyyatı faktiki olaraq məcburi edir.⁷⁵ Sözügedən qeydiyyat tələbləri beynəlxalq standartlara ziddir və KİV-lərin sayının xeyli azalması ilə nəticələnib.⁷⁶ Şəffaflıq mühitinə mənfi təsir göstərən amil media orqanının mülkiyyətçisinə dair açıqlama tələbinin olmamasıdır.⁷⁷ Bundan əlavə, qeydiyyatdan keçmiş media qurumları və jurnalistlər dövlət subsidiyaları üçün müraciət edə bilirlər və onlara seçki prosesini işıqlandırmaq da daxil olmaqla, informasiya əldə etmək hüququ verilir.

2023-cü ilin noyabr ayından etibarən müəyyən mənada yüksək vəzifəli dövlət məmurlarının korrupsiyasına dair araşdırma hesabatının dərcindən sonra jurnalistlərə qarşı təqiblər güclənib, 20-yə yaxın jurnalist hələ də həbsdə qalmaqdadır və onların bir qismi ağır cinayətlərdə ittiham olunaraq,

⁷² Bəzi tanınmış müxalif onlayn mediasına, o cümlədən azadliq.org və 24saat.org-a təşviqat dövründə daxil olmaq mümkün olmayıb. Qanuni tələbə baxmayaraq, bloklanmış saytların siyahısı ictimaiyyətə açıq deyil. Məhkəmənin 2017-ci ildə bloklanmış dörd internet saytının xeyrinə müəyyən etdiyi [AzadlıqRadiosu INC. və başqaları Azərbaycana qarşı 2024-cü il AIHM qərarına](#) baxın. [MSHBP-yə 34 sayılı Ümumi Şərhin](#) 43-cü bəndində deyilir ki, “Məhkəmə ilə bağlı hər hansı məhdudiyətlər internet saytlarının, bloqların və ya hər hansı digər internet-əsaslı, elektron və ya digər bu kimi məlumat yayma sisteminin fəaliyyətinə” yalnız MSHBP-nin 19-cu maddəsini pozmadığı halda icazə verilir, nəticədə veb-saytların fəaliyyətinə ümumi qadağalar MSHBP-nin 19-cu maddəsinə uyğun gəlir. [BMT-nin İfade Azadlığı üzrə Xüsusi Nümayəndəsinin 2011-ci il hesabatının](#) 70-ci bəndi dövlətləri “bağlı olan internet saytlarının siyahılarını və hər bir internet saytının bloklanmasının zəruriliyi və əsaslandırılması ilə bağlı tam təfərrüatları təqdim etməyə” çağırır.

⁷³ ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsinin sifarişi ilə Media haqqında Qanuna dair 2022 [Hüquq Təhlili](#) və 2022-ci il [Venetsiya Komissiyasının Media haqqında Qanuna dair Avropa Şurasının İnsan Hüquqları və Qanunun Aliliyi Baş Direktorluğu ilə Birgə Rəyinə](#) baxın.

⁷⁴ Qeydiyyatdan keçmək üçün onlayn mediadan, o cümlədən, ayda ən azı 20 gün ərzində gündə ən azı 20 orijinal xəbər hazırlaması tələb olunur; Jurnalstlər, o cümlədən, ali təhsilli, media ilə bağlı üç il iş və ya elmi təcrübəyə malik olmalı, müəyyən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməli, qeydiyyatdan keçmiş media orqanında işləməli və ya fərdi sahibkar kimi qeydiyyatdan keçməli və peşə etikası kodeksinin tələblərinə əməl etməlidirlər. Qeydiyyatdan keçmiş media həmçinin öz jurnalistlərini qeydiyyatdan keçirə və informasiya axtarmaq, yaymaq və paylaşmaq üçün dövlət qurumlarında akkreditasiya əldə edə və məkanlara daxil ola bilər. Qeydiyyatdan keçməmiş jurnalistlər hər bir tədbir üçün ayrıca akkreditasiya üçün müraciət etməlidirlər.

⁷⁵ Məsələn, 2023-cü ilin noyabrında qeydiyyat olmadığından “Dünya” İnformasiya Agentliyi (dia.az) media orqanı bloqa çevrildi. Lakin Medianın İnkişafı Agentliyinin Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə müraciəti əsasında ona çıxış bağlanmışdır.

⁷⁶ [MSHBP-nin 19-cu maddəsinə 34 nömrəli Ümumi Şərhin](#) 44-cü bəndində deyilir ki, “jurnalistlərin ümumi dövlət qeydiyyatı və ya lisenziyalaşdırılması sistemləri MSHBP-nin 19-cu maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun gəlir”. Keçmişdə [5000-dən çox KİV](#) qeydiyyatdan keçib, qanun qüvvəyə mindikdən sonra isə yalnız 300 media orqanı qeydiyyatda qalıb.

⁷⁷ [Media Azadlığı və Demokratiya üzrə Birgə Bəyannamənin](#) g. bəndində qeyd olunur ki, “KİV-ə sahibliyinə dair şəffaflıq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətin medianın kimə məxsus olduğunu və prioritetlərə, məqalələrə və məzmununa təsir etdiyini bilmək hüququ var. Media üzərində mülkiyyətə dair şəffaflıq media məzmununun çoxluğu və müxtəlifliyi üçün əsas yaradır”.

məhkumluğu başa çatanaqə journalist kimi qeydiyyatları ləğv olunub.⁷⁸ Həddindən artıq məhdudlaşdırıcı hüquqi çərçivə ilə bərabər bu cür həbslər media mühitinin əhəmiyyətli dərəcədə sıxılmasına xidmət edir, geniş yayılmış özünüsenzura gətirib çıxarır və müstəqil jurnalistika və tənqidi müzakirə üçün imkanları ciddi şəkildə kiçildir.

Qanuna əsasən, KİV-də təbliğat-təşviqat kampaniyasına müsahibələr, mətbuat konfransları, açıq müzakirələr, debatlar, dəyirmi masalar, siyasi reklamlar, habelə televiziya və radio proqramları daxildir. Bu geniş tərif kampaniyanın və seçki iştirakçılarının redaksiya tərəfindən işıqlandırılmasına imkan vermir. Media üçün təşviqat qaydaları müfəssəl xarakterlidir, lakin onlar kampaniya iştirakçılarının mediaya ədalətli çıxışını və beynəlxalq standartların tələb etdiyi kimi seçicilərin məlumatlı seçim etmək üçün kifayət qədər məlumatla təmin olunmasını təmin etmir.⁷⁹ Məsələn, ictimai yayımçı İTV-dən qanunla tələb olunur ki, yalnız 60-dan çox namizədi qeydə alınmış partiyalara və partiyaların koalisiyalarına həftədə ən azı üç saat pulsuz praymtaym zamanı vaxt təqdim etsin. Bu seçkilərdə yalnız hakim YAP bu tələbi yerinə yetirsə də, pulsuz efir vaxtından istifadə etməmək qərarına gəlib.⁸⁰ Öz namizədliyini irəli sürən şəxslər və 60-dan az namizədi olan partiyalar tərəfindən irəli sürülən namizədlər ictimai yayımçının yerli bölmələrində pulsuz efir vaxtı əldə etmək hüququna malik olsalar da, praktiki olaraq bunlar mövcud deyil. Qanunun tələbinə görə, İTV ödənişli reklam üçün efir vaxtı ayırır. Əvvəlki parlament seçkiləri ilə müqayisədə qiymətlərin aşağı salınması müsbət haldır.⁸¹ Lakin heç bir namizəd ödənişli efir vaxtı üçün müraciət etməyib. Özəl KİV-lər kampaniyanın yalnız ödənişli işıqlandırılmasını təmin edə bilər və 72 özəl milli və yerli yayımçının heç biri ödənişli efir vaxtı təklif etmir.

Qanuna uyğun olaraq, MSK 4 MSK üzvü və 15 KİV nümayəndəsindən ibarət Media Qrupu yaratdı. Bu qrupa kampaniyanın işıqlandırılmasına nəzarət etmək və kampaniya zamanı media ilə bağlı problemləri həll etmək həvalə olunub. Qanun pozuntuları ilə bağlı hüquq-mühafizə orqanlarına, məhkəmələrə və MSK-ya müraciət edə bilər. Media Qrupu DTİHB SMM-nin iştirak etdiyi xüsusi əsasda bir sessiya keçirdi; qrupa heç bir şikayət daxil olmayıb və heç bir qanun pozuntusu aşkar edilməyib. Qanuni tələb olmadığı üçün Qruo öz işi ilə bağlı heç bir məlumat dərc etməyib.

İctimai İTV-də pulsuz və ödənişli efir vaxtı üçün ayrılmış əsas vaxtdan MSK-nın fəaliyyətinin işıqlandırılması və seçki prosesi haqqında ümumi məlumat üçün istifadə olunub. Eynilə, monitoring edilən kanallarda seçki ilə bağlı bütün xəbərlər MSK-nın fəaliyyətinə həsr olunmuşdu.⁸² MSK-nı neytral şəkildə işıqlandıran Xəzər TV istisna olmaqla, monitoring edilən telekanallardakı praymtaym xəbərlərdə MSK-nın işıqlandırılmasının 13-37 faizi müsbət tonda olub. Monitoring edilən altı telekanalda Hökumətin xarici siyasəti bütün xəbərlərin 21-59 faizini əhatə etməklə, axşam xəbərlərində üstünlük təşkil edirdi. Monitoring edilən kanallardakı digər xəbərlərdə Prezidentə praymtaym yayımının 29 - 67 faizini həsr olunmuşdur və bu müddətin 28-70 faizi müsbət və ya çox müsbət

⁷⁸ Ülvi Həsənlı, Sevinc Vaqıfızı Abbasova, Məhəmməd Kekalov, Nərgiz Absalamova, Hafiz Babalı, Elnarə Qasımova; Fəridə Mehərizadə (Abzas Media); Əziz Orucov, Şamo Emin (YouTube kanalı, Kanal 13); İbrahim Hübətov (Azerinfo.az); Ərşad İbrahimov (dunyaninsesi.az); Teymur Kərimov (Kanal 11); Arzu Sayadoğlu (İctimai Qulluq Hərəkatı); Müsfiq Cabbar, Əli Zeynal, Ramil Babayev, İlkin Əmrahov, Akif Qurbanov, Elmır Abbasov, Fərid İsmayılov, Ələsgər Məmmədli (Toplum TV); İmran Əliyev (Meclis.info); Əfqan Sadıqov (Azal TV); Vüqar Qurdqanlı (Az24saat.org).

⁷⁹ [ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin](#) 7.8-ci bəndində dövlətlər “seçki prosesində iştirak etmək istəyən bütün siyasi qruplar və fərdlər üçün ayrı-seçkiliksiz əsasda mediaya maneəsiz çıxışın qarşısında heç bir hüquqi və ya inzibati maneənin olmadığını” təmin etməyi öhdəsinə götürmüşlər.

⁸⁰ YAP [bəyan edib ki](#), “demokratik prinsiplərə riayət etmək, müstəqil və partiyanın namizədləri ilə ədalətli rəqabəti təmin etmək üçün seçkiqabağı təşviqat dövründə bu imtiyazdan istifadə etməməyi” seçib. Eynilə, ötən iki seçkidə yalnız YAP pulsuz efir vaxtından istifadə hüququ qazanıb və eyni səbəblərdən istifadə etməkdən imtina edib.

⁸¹ Saat 9:54-16:54 arası efir vaxtı saniyəsi 20 manat, 21:55-22:55 arası isə 30 manatdır.

⁸² Rəsmi təşviqat dövründə DTİHB SMM aşağıdakı televiziyaaların İTV (ictimai), AzTV (dövlət), ARB, ATV, Real TV və Xəzər TV-nin praym-taymının sistemli media monitoringini aparmışdır. DTİHB SMM həmçinin MSK-ya namizədlər üçün ödənişli yer ayırmaq niyyətində olduqlarını bildirən onlayn mediada kampaniyanın işıqlandırılmasının monitoringini aparıb.

tonda idi. Təbliğat kampaniyası üçün rəsmi şəkildə ayrılmış vaxtla yanaşı, müntəzəm olaraq monitorinq edilən bütün kanallarda Prezidentin nailiyyətlərini əks etdirən reklam çarxları, o cümlədən, xəbərlərdən dərhal əvvəl prezident seçkiləri ilə bağlı Prezidentin seçkiqabağı təşviqat videoçarxları yayımlanıb. Müdafiə Nazirliyinin fəaliyyətini əks etdirən məlumatlar da daxil olmaqla, xəbərlər proqramlarında Hökumət 12 - 44 faiz vaxt ayrılmışdır. Onlayn mediada daha çox namizədlərin seçicilərlə görüşləri işıqlandırılıb. Yalnız APA öz materiallarını açıq şəkildə sponsorluq kimi işarələyib. Bütövlükdə, bütün kampaniya zamanı namizədlərin mediada çox az işıqlandırılması seçicilərə kampaniya iştirakçıları və onların proqramları haqqında məlumat almağa imkan vermədi və onların məlumatlı seçim etmək imkanlarını məhdudlaşdırdı.

Seçki mübahisələrinin həlli

Şikayət və müraciətlər bütün maraqlı tərəflər tərəfindən verilə bilər. Şikayətlər seçki komissiyalarına və məhkəmələrə verilə bilər və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq şikayətlərin verilməsi və baxılması üçün qısa müddətlər tələb olunur.⁸³ Qanuna uyğun olaraq, MSK və DSK-lar şikayətlərə baxmaq üçün komissiya üzvlərindən və onların hüquqi biliklərə malik əməkdaşlarından ibarət ekspert qrupları yaratmışlar.⁸⁴ Qanuni tələb olmadığına görə MSK şikayətləri dərc etməyib. MSK şikayətlərin reyestrini aparır, lakin onu ictimaiyyətə açıqlamır və şəffaflıq mühitinə zərər gətirir.

MSK-ya namizədlərin qeydə alınması ilə bağlı DSK-ların qərarlarından 28 şikayət daxil olub. Onlardan 21-i qeydiyyatdan imtina edilmiş namizədlər tərəfindən verilmiş, 19-u əsassız olması səbəbindən rədd edilmiş, 2-si isə şikayətçilərin qeydiyyatı ilə nəticələnmişdir; namizədin qeydə alınmasından onun qeydiyyatdan çıxarılması ilə nəticələnən əlavə şikayət verilib.⁸⁵ MSK-ya təşviqat pozuntuları ilə bağlı 4 şikayət daxil olub və onlardan üçünü aidiyyəti üzrə DSK-lara göndərilib, biri isə araşdırma səlahiyyətlərinin olmaması səbəbindən rədd edilib.

Şikayətçilər MSK-nın iclaslarında, DTİHB SMM-in müşahidə etdiyi iclaslarda şifahi arqumentlər təqdim etmək üçün dəvət olunsalar da, MSK heç vaxt onların dəlillərini nəzərə almamış və bir hal istisna olmaqla, hamısına dair yekdilliklə əvvəlcədən hazırlanmış qərar layihəsini təsdiq etmişdir. Şikayətçilərin əksəriyyətinin əlavə sübutlar təqdim etmək və ya MSK-nın qərarlarını əsaslandığı yoxlama protokollarını nəzərdən keçirmək imkanı olmayıb.⁸⁶ Şikayətçilər dövlət reyestrləri ilə faktiki hallar arasında uyğunsuzluqlar olduğunu iddia etdikdə, MSK iddiaları əlavə araşdırmadan öz qərarlarını yalnız dövlət qeydlərinə əsaslanırdı. MSK-nın bu cür yanaşması şikayətçiləri qanunla və qabaqcıl təcrübə ilə müəyyən edilmiş prosessual təminatlardan məhrum edib.⁸⁷

Seçki gününə qədər MSK-nın namizədlərin qeydə alınmasını rədd edən qərarlarından məhkəmələrə 11 şikayət verilib. Müşahidə olunan iki məhkəmə iclasında məhkəmələr təqdim edilmiş əsaslı sübutları tədqiq etməyiblər. 10 iş üzrə məhkəmələr sadəcə olaraq MSK qərarlarının əsaslandırılmış olduğunu müəyyən edərək, şikayətləri əsassız kimi rədd edib. Sözügedən təcrübə daha əvvəllər AİHM tərəfindən

⁸³ Qərardan və ya pozuntudan sonra üç gün ərzində şikayət və müraciət verilə bilər. Seçki komissiyaları və məhkəmələr şikayət və müraciətlər üzrə üç gün müddətində, səsvermə gününə 30 gün qalmış verildikdə isə iki gün müddətində qərar qəbul etməlidirlər. Seçki günü və ya ondan sonrakı gün verilən şikayətlərə dərhal baxılmalıdır.

⁸⁴ MSK-da doqquz, DSK-da üç üzv.

⁸⁵ Daha altı şikayət xırda texniki məsələlərlə bağlı olub; Onlardan ikisi təmin edilib, dördü isə rəsmi əsaslarla (şikayət imzalanmayıb və ya təsdiqedicə sənədlərin olmaması) rədd edilib.

⁸⁶ MSK qərarlarında saxta imzalar olduğu iddia edildikdə, rədd edilmiş namizədlərə hansı dəqiq imzaların yanlış hesab və bunun necə müəyyən edildiyi barədə məlumat verilməyib.

⁸⁷ Seçki Məcəlləsinin 112-1.9-cu maddəsinə əsasən ərizəçinin yeni sübutlar təqdim etmək hüququ vardır. 112-1.7-ci maddə şikayətçiyə şikayətinin araşdırılması ilə bağlı iclasda iştirak etmək hüququ verir. İnzibati Prosessual Qanunun 24-cü maddəsində inzibati orqan “inzibati icraat zamanı işin düzgün həlli üçün vacib olan bütün faktiki halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq” vəzifəsini qoyur. 2022-ci il Qabaqcıl Təcrübə Məcəlləsinin 100-cü bəndində deyilir ki, “apellyasiya proseduru məhkəmə xarakterli olmalıdır, o mənada ki, şikayətçilərin hər iki tərəfin dinlənilməsi araşdırma prosesində iştirak hüququ qorunmalıdır”.

pozuntu kimi qiymətləndirilmişdir.⁸⁸ Şikayətçi əvvəllər MSK-ya müraciət etmədiyi üçün bir müraciət qəbul edilməz hesab olunaraq rədd edilib. Şikayətləri rədd edilən 6 namizəd Ali Məhkəməyə şikayət edib, beşi təmin olunmayıb və biri şikayətçinin vəkillə təmsil olunmaması etməməsi səbəbindən baxılmayıb. DTİHB SMM-in bir neçə həmsöhbəti qeyd ediblər ki, məhkəmə xərclərinin mövcud dərəcələri növbəti instansiyalara müraciət etmək imkanına maneə yaradır.⁸⁹ MSK qərarlarını vaxtında öz internet səhifəsində dərc edib; lakin MSK qərarlarında təfərrüatlı əsaslandırma yox idi, əksər qərarlar sadəcə ekspert qrupunun nəticələrinə istinad edir və əlavə hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğunu göstərmir.⁹⁰ Məhkəmə iclasları haqqında məlumat ictimaiyyət üçün açıq deyildi və anonimləşdirilmiş məhkəmə qərarları onlayn “Elektron məhkəmə” vahid məhkəmə məlumat bazasında dərc edilməli olsa da, texniki məhdudiyyətlər səbəbindən onlara asanlıqla daxil olmaq mümkün deyil.⁹¹ Seçki komissiyaları və məhkəmələr tərəfindən qərarların qəbulu müddətlərinə ümumilikdə riayət olunsa da, 14 apellyasiya şikayətlərinə baxış təşviqat kampaniyası başlayandan sonra hələ də davam edirdi və bu, effektiv və vaxtında hüquqi müdafiə vasitəsi prinsipini pozmuş olurdu.

Seçki mübahisələrinin həlli mexanizmləri yaxşı təcrübələrə uyğun olsa da, 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 5.10-cu bəndinə zidd olaraq, seçki komissiyalarının müstəqilliyi və qərəzsizliyi onun effektivliyini zəiflədir.⁹² Bundan əlavə, BSMM-in bir neçə həmsöhbəti əvvəlki parlament seçkiləri ilə müqayisədə məhkəmə müraciətlərinin sayının azalmasını məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinə və onun hakimiyyətə qarşı mübahisələrin həllində effektivliyinə inamın daha da azalması ilə əlaqələndirdi.⁹³

Vətəndaş və beynəlxalq müşahidəçilər

Müşahidəçilər partiyalar, namizədlər, qeyri-hökumət, beynəlxalq və xarici qurumlar tərəfindən irəli sürülə bilər. Onlar ölkə üzrə müşahidə aparmaq üçün MSK tərəfindən və ya müvafiq seçki dairəsinin ərazisində müşahidə aparmaq üçün isə DSK-lar tərəfindən akkreditasiyadan keçməlidirlər. Qadağancedici hüquqi müddəalar ümumilikdə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının xaricdən maliyyələşdirilməsini məhdudlaşdırır və uzun gecikmələr və ya onların təşkilat kimi qeydiyyatı prosesində sənədlərdəki kiçik nöqsanları düzəltmək imkanının olmaması kimi inzibati maneələri nəzərdə tutur, seçki müşahidəsi də daxil olmaqlar vətəndaş cəmiyyətinin işinə xələl

⁸⁸ AİHM-də [Qəhrəmanlı və başqaları Azərbaycana qarşı](#) (2015) AİHM Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin MSK-nın prosedurunda olan nöqsanlarla bağlı qaldırılan şikayətdə arqumentləri müstəqil araşdırmadan və ya ərizəçilərə müraciət etmədən, sadəcə olaraq, MSK-nın nəticələrini təkrarlayıb və təsdiqləyib və öz əsaslandırmasında yazması halını nəzərə alaraq pozuntu aşkar edib.

⁸⁹ Ali Məhkəməyə şikayət yalnız Vəkillər Kollegiyasında qeydiyyatdan keçmiş qanuni nümayəndə vasitəsilə verilə bilər. Vəkil tutmaq üçün kifayət qədər vəsaitinin olmadığını sübut edən şəxsə belə hallarda dövlət hesabına vəkil təyin edilə bilər.

⁹⁰ 1990-cı il [ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin](#) 5.11-ci bəndində qeyd olunur ki, “şəxs əleyhinə olan inzibati qərarlar tam əsaslandırılmalı və bir qayda olaraq mövcud hüquqi müdafiə vasitələrini göstərməlidir”.

⁹¹ Məlumat bazası veb interfeysi uzun yararsız axtarış xüsusiyyətinə malikdir, qərarları yalnız birbaşa link və ya QR kodu olan, məsələn iş üzrə tərəflər vasitəsilə əldə etmək olar.

⁹² [ATƏT-in Kopenhagen sənədinin](#) 5.10-cu bəndində qeyd olunur ki, “fundamental hüquqlara hörmət və qanunun aliliyini təmin etmək üçün hər kəsin inzibati qərarları səmərəli şəkildə mübahisələndirmək üçün təsirli vasitəyə çıxışı olmalıdır.”

⁹³ Konstitusiyaya dəyişikliklər layihəsi ilə bağlı 2016-cı il Venesiya Komissiyasının [rəyinin](#) 66-cı bəndində qeyd olunur ki, 98-1-ci Maddə “məhkəmə sisteminin müstəqilliyinə ciddi təhlükə yaradır; Prezident tərəfindən hakimlərin namizədliyinin irəli sürülməsi prosesində “müstəqil məhkəmə şurasının” iştirakına konstitusiya səviyyəsində təminat verilmir” və “iki yüksək məhkəmə instansiyasının bütün hakimlərinin təyin edilməsinin icra hakimiyyətinin əlində olması [...] Əslində, bu, prezident qarşısında məhkəmə sisteminin daha da asılılığını artıracaqdır”. Ali Məhkəmənin sədri sabiq Kənd Təsərrüfatı naziri, sədr müavini isə vaxtilə Hökumətin AİHM-ə təhkim olunmuş nümayəndəsi olub.

gətirir.⁹⁴ Bir neçə təcrübəli vətəndaş seçki müşahidə qrupları qeydiyyatdan keçməmiş və maliyyə imkanlarından məhrum qalmış, onların tanınmış üzvlərin bir qismi istintaq altında və həbsdədir və buna görə də heç bir seçki müşahidəsi apara bilməmişdir.⁹⁵

Qanun və müvafiq normativ-hüquqi aktlar eyni zamanda seçki komissiyasının fəaliyyətini müşahidə edə biləcək hər bir subyekt üzrə nümayəndələrin sayını məhdudlaşdırmır. Bununla belə, qanun seçki komissiyalarına seçki keçirilən məkanda insan sayının həddən artıq çox olduğu halda kimin iştirak edə biləcəyini müəyyənləşdirmək, habelə çeşidli səbəblərdən və seçki komissiyalarının mülahizəsinə əsasən müşahidəçilərin qeyri-münasib hərəkət və ya davranışlarına görə onları müşahidə hüququndan məhrum etmək üçün geniş ixtiyari səlahiyyətlər verir.

Ümumilikdə 112 749 vətəndaş və 598 beynəlxalq müşahidəçi akkreditasiyadan keçib. YAP-ın irəli sürdüyü 126 müşahidəçi ölkə üzrə müşahidə aparmaq üçün xüsusi icazə alıb. Müşahidəçilərin böyük əksəriyyəti YAP, YAP-ın irəli sürdüyü namizədlər və ona bağlı partiyalar tərəfindən irəli sürülüb ki, bu da müstəqil və qərəzsiz müşahidəçilərin prosesə çıxışı ilə bağlı narahatlığın artırılmasına səbəb olub.

Seçki günü

BSMM-nin müşahidə etdiyi məntəqələrdə seçki günü nizam-intizamla keçib. Seçki günü ərzində MSK hər bir dairə və ölkə üzrə seçici fəallığı ilə bağlı yenilikləri paylaşmışdır. MSK seçki məntəqələrinin bağlanmasıdan təxminən 8 saat sonra seçki məntəqələri üzrə ilkin nəticələri dərc etməyə başlayıb. BSMM-in müşahidə etdiyi seçki məntəqələrində qadınlar yaxşı təmsil olunurdu: MnSK üzvlərinin 48 faizi, o cümlədən sədrlərin 40 faizi qadınlar idi. İlkin seçici fəallığının 37,7 faiz olduğu açıqlanıb.

BSMM 102 seçki məntəqəsində açılışı müşahidə edib və bu, beş hal istisna olmaqla, ümumilikdə müsbət qiymətləndirilib, lakin müşahidəçilər müşahidə olunan seçki məntəqələrinin təxminən yarısında mühüm təminatların nəzərə alınmadığını qeyd ediblər. Müşahidə olunan seçki məntəqələri cüzi gecikmələrlə açılan 98 məntəqə istisna olmaqla, vaxtında açılıb. Açılış zamanı heç də hər bir yerdə əməl edilməyən əsas prosedur təminatları; müşahidə aparılmış 28 seçki məntəqəsində alınmış seçki bülletenləri sayılmayıb, 43 halda onların sayı elan edilməyib və ya məntəqə seçki komissiyasının protokollarında qeyd olunmayıb; 28 məntəqədə məntəqə seçki komissiyaları seçki bülletenlərinin üzərinə MnSK-nın möhürünün qabaqcadan vurulub-vurulmamasını yoxlamamışlar; və 26 seçki məntəqəsində isə seçki qutuları möhürlərinin seriya nömrələri elan edilməmiş və məntəqə seçki komissiyalarının protokollarında qeyd edilməmişdir. Bu çatışmazlıqlar bülletenlərin və seçki qutularının bütövlüyünü potensial olaraq pozurdu. Bundan əlavə, müşahidə edilən 13 seçki məntəqəsində MnSK üzvləri açılış prosedurları barədə məlumatlı olmadıqlarını nümayiş etdirdilər. Bəzi hallarda BSMM müşahidəçilərinə açılış prosedurlarını izləməyə maneə yaradıldığını, habelə digər səlahiyyətli şəxslərin oxşar məhdudiyyətlərlə üzləşdiyini bildirdilər.

Müşahidə aparılan 914 seçki məntəqəsində ciddi pozuntulara və mühüm prosedurların tətbiqində uyğunsuzluqlara baxmayaraq, 95 faizində səsvermə prosesi nizamlı və ümumilikdə müsbət qiymətləndirilib. Səsvermədən əvvəl seçicilərin barmaqlarında mürəkkəb izlərinin olub-olmaması heç də hər bir halda yoxlanılmayıb (müşahidə edilən məntəqələrin 10 faizi) və ya səsvermədən sonra ardıcıl olaraq mürəkkəblə işarələnməyib (7 faiz), seçicilərdən seçici siyahılarını imzalamaq da bütün

⁹⁴ [Seçki monitorinqi mərkəzi və digərlərinin Azərbaycana qarşı 2021 AİHM Qərarında](#) məhkəmə qeyd edir ki, "nə Ədliyyə Nazirliyi, nə də yerli məhkəmələr nə üçün iddia edilən pozuntuların aradan qaldırılmasının qeyri-mümkün olduğunu hesab etdiklərini və [Seçkilərin Monitorinqi Mərkəzinin] SMM-nin ləğvinə haqq qazandırdıqlarını izah etməyiblər". Məhkəmə SMM-nin qeydiyyatının gecikməsi və onun ləğvi ilə bağlı AİHK-ın 11-ci maddəsinin pozulduğunu qeyd etmişdir. Bu günə qədər bu qərar hələ də icra olunmayıb.

⁹⁵ Həmçinin Seçki Monitorinqi və Demokratiya Tədqiqatları Mərkəzi, Demokratik Təşəbbüslər və Seçki Müşahidə İttifaqı İnstitutu. 29 aprel 2024-cü ildə SMDRM-nin tanınmış üzvü Anar Məmmədli ölkəyə qanunsuz pul gətirmək ittihamı [saxlanmış və istintaqa cəlb olunmuşdur](#). Cinayət törətməsi sübut olunarsa səkkiz ilədək həbs oluna bilər.

hallarda tələb olunmayıb (3 faiz). Bu prosedurların hər biri təkrar səsverməyə qarşı mühüm təminatlardır.⁹⁶ Bundan başqa, qanunvericiliyə zidd olaraq, seçki günü bir sıra seçicilər, o cümlədən müvafiq seçki məntəqəsinin hədudlarında yaşayış yerinin olduğunu nümayiş etdirməyənlər də əlavə seçici siyahısına daxil edilib.

Müşahidəsi aparılan məntəqələrin 98 faizində seçki məntəqələrinin quruluşu səsvermənin məxfiliyini təmin etsə də, 4 halda seçicilərin səsvermə bülleteni gizli şəkildə qeyd etməməsi və 9 halda məxfiliyi qorumaq üçün büküməməsi səbəbindən səsvermənin məxfiliyi pozulub. Müşahidə olunan seçki məntəqələrinin 3 faizində seçki qutuları düzgün möhürlənməyib, 3 faizində isə digər prosedur problemləri müşahidə olunub.

Seçicilərin şəxsiyyət vəsiqəsi olmadan səsverməyə buraxılması (17 hal), seçici siyahılarında eyni görünən imzalar (56 hal), icazəsiz şəxslərin seçicilərin qeydiyyatını aparması (32 hal), o cümlədən seçki qutusunda topa bülleten atma əlamətləri (26 hal) prosesin bütövlüyü ilə bağlı narahatlıq doğuran ciddi qanun pozuntuları da müşahidə olunub.⁹⁷ BSMM müşahidəçiləri həmçinin bir seçicinin neçə MnSK-da səs verməsini və bir qrup seçicinin bir neçə seçki məntəqəsinə avtobusla getməsini birbaşa müşahidə etdiklərini bildiriblər.

Müşahidəsi aparılan 914 məntəqənin 63 faizində vətəndaş müşahidəçiləri, müşahidələrin isə 86 faizində namizəd və ya partiyanın müşahidəçiləri iştirak edib. Bununla belə, BSMM müşahidəçilərinin qeyd etdiyi kimi, bu müşahidəçilərin prosesə əlavə edə biləcəyi şəffaflıq əksər hallarda namizəd nümayəndələrinin və vətəndaş müşahidəçilərinin kim tərəfindən irəli sürülməsinə dair xəbərsiz idilər. Bundan əlavə, BSMM müşahidəçiləri 47 məntəqədə vətəndaş müşahidəçilərinin əslində namizədləri təmsil etməsinin və YAP-ın irəli sürdüyü namizədlərin müşahidəçiləri digər seçki iştirakçılarına nisbətən daha böyük sayda olmasının şahidi olublar. Müşahidəsi aparılan seçki məntəqələrinin 3 faizində icazəsiz şəxslər olub.

BSMM müşahidəçiləri müşahidələrin 95 faizində məhdudiyyətsiz səsvermə prosedurlarını müşahidə edə bilib, lakin müşahidə edilmiş seçki məntəqələrinin 5 faizində MnSK üzvlərinin onlarla tam əməkdaşlıq etmədiklərini və bəzi hallarda seçici siyahılarına baxmağa icazə verilmədiyini bildirdilər.

Əlilliyi olan şəxslərin səsvermə prosesinə çıxışını asanlaşdırmaq üçün görülən tədbirlərə baxmayaraq, müşahidə olunan seçki məntəqələrinin 70 faizində seçki məntəqələrinə müstəqil giriş təmin və 35 faizində əlilliyi olan şəxslərin seçki məntəqələrinə yerləşdirilməsi əlverişli təşkil olunmayıb.

BSMM-in müşahidə etdiyi 92 seçki məntəqəsinin 45 faizində səslərin sayılması mənfə qiyətləndirilib. Mənfə qiyətləndirmələrə, əsasən, MnSK-ların səslərin sayılmasının bütövlüyünü qoruyan mühüm tutuşdurma prosedurlara, o cümlədən əsas və əlavə seçici siyahıları üzrə imzaların sayının hesablanmasına (41 iş), səyyar səsvermə ilə səs verən seçicilərin hesablanmasına (24 hal) və ya qeydiyyatdan çıxma vəsiqələri ilə səs vermiş seçicilərin sayının müəyyən edilməsi (26 hal), istifadə olunmamış seçki bülletenlərinin ləğvi (21 hal), və protokol layihəsində daxil edilmiş rəqəmlərin elan edilməsinə (45 hal) əməl etməməsi daxildir. 58 halda seçki bülletenlərinə MnSK-nın möhürü vurulmayıb, bülletenlərin etibarlılığı əsaslı (23 halda) və ya ardıcıl (20 halda) müəyyən edilməyib, 44 halda isə mübahisəli məsələlər səsvermə yolu ilə müəyyən edilməyib. 30 halda səyyar seçki qutusunda olan bülletenlərin sayı hesablanmayıb və protokola daxil edilməyib. Səsvermədən əlavə ciddi narahatlıq doğuran digər hallar arasında bülletenlərin sayılması zamanı topa bülletenlərin atılması (17 halda) ilə bağlı əlavə əlamətlər müşahidə edilib; o cümlədən stasionar qutuda olan seçki bülletenlərinin

⁹⁶ Məsələn, MnSK üzvləri qanunun tələb etdiyi kimi sol barmağın əvəzinə sağın baş barmağı işarələyiblər; və ya UB lampasından çox adi işıqdan istifadə edərək mürəkkəbi yoxlayırdılar.

⁹⁷ Bundan əlavə, QMM-lar bildirdilər ki, 2 sayılı DSK-nın 32 sayılı MnSK-da; 124 sayılı DSK-nın 15 sayılı MnSK-da; və 13 sayılı DSK-nın 36 sayılı MnSK-da – indiyədək səs vermiş seçicilərin ümumi sayı gözlə görünən şəkildə seçki qutusunda olan bülletenlərin və seçici siyahılarındakı imzaların sayına uyğun gəlmir.

sayı məntəqədə səs verən seçicilərin sayından çox olan 4 hal və 2 halda səyyar seçki qutusunun topa bülletenlərin olmasıdır. Bundan əlavə, BSMM müşahidəçiləri 15 halda seçici siyahılarında qeydlərin qəsdən saxtalaşdırılmasına dair sübutları və ya 8 halda isə yekun protokolların MnSK üzvləri tərəfindən əvvəlcədən imzalandığını müşahidə ediblər. Ümumilikdə, səslərin sayılması prosesi ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.4-cü bəndinin tələbinə uyğun olaraq bülletenlərin sayılıb-sayılmaması və dürüst şəkildə hesabat verilməsi baxımından ciddi narahatlıq doğurdu.⁹⁸

Müşahidəçilər məlumat vermişdirlər ki, səslərin sayılmasının müşahidəsi aparılan 92 məntəqənin 29-da iştirak edənlərin heç də hamısı sayım prosesini aydın izləyə bilməyiblər, 27 halda məhdudiyyətsiz müşahidə mümkün olmayıb və 22 halda MnSK-lar tam əməkdaşlığı təmin etməyiblər. 4 halda səlahiyyəti olmayan şəxslərin MnSK-nın işinə rəhbərlik etmə və ya müdaxilələləri müşahidə edilmişdir. Müşahidə edilmiş saymaların 60 faizində (49) məntəqə seçki komissiyaları protokolun surətini seçki məntəqəsində yerləşdirməyib, 19 faizində (16 halda) isə müvafiq hüququ olan şəxslərə onların surətləri verilməyib. 8 halda MnSK daxilində və ya ətrafında gərginlik və ya iğtişaşlar müşahidə olunmuşdur.

BSMM səslərin hesablanması 79 DSK-da müşahidə etmiş və 64 halda müsbət qiymətləndirilmişdir. Mənfi qiymətləndirmələr daha çox hesablama prosesinin zəif təşkili (9 hal), şəffaflığın olmaması (12 hal) və DSK sədrələrinin kompüterə etdikləri qeydləri elan etməməsi (36 hal) ilə əlaqədardır. Müşahidə aparılan DSK-ların yalnız 21-də partiya və namizədlərin, 10-da isə vətəndaş müşahidəçiləri iştirak ediblər. Məlumat verilmiş prosedur pozuntuları arasında protokolların rəsmi qərar olmadan düzəldilməsi (10 hal) və protokolların DSK-nın binalarında doldurulması (12 hal) daxildir. 15 halda MnSK-lar bütün tələb olunan sənədləri DSK-lara təqdim etməyib, 11 halda isə MnSK protokollarındakı rəqəmlər üst-üstə düşməyib. Yekun protokollarının qəsdən saxtalaşdırılması ilə bağlı üç hal müşahidə edilib.

Bu hesabatın ingilis dilində olan sürəti yeganə rəsmi sənəd hesab olunur.
Azərbaycan dilinə tərcüməsi qeyri-rəsmi hesab olunur.

⁹⁸ 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 7.4-cü bəndində qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər səslərin düzgün hesablanması və düzgün məlumat verilməsini təmin edəcəklər.

MİSSİYA HAQQINDA MƏLUMAT VƏ MİNNƏTDARLIQLAR

Bakı, 2 sentyabr 2024-cü il – Bu İlkin Müşahidələr və Nəticələr Hesabatı ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu (DTİHB) və ATƏT Parlament Assambleyasının (ATƏT PA) iştirak etdiyi ümumi fəaliyyətin nəticəsidir. Qiymətləndirmə seçkilərin ATƏT qarşısında götürülən, demokratik seçkilərlə bağlı digər beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara və milli qanunvericiliyə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün aparılıb.

Cənab Maykl Krid ATƏT-in Fəaliyyətdə olan sədri tərəfindən ATƏT-in qısamüddətli müşahidəçilər missiyasının Xüsusi Əlaqələndiricisi və Rəhbəri təyin edilmişdir. Xanım Lusi Potuçkova ATƏT PA nümayəndə heyətinə rəhbərlik edib. Cənab Ditmir Buşati iyulun 31-dən etibarən DTİHB SMM-in rəhbəridir.

Hazırkı Beynəlxalq Seçki Müşahidə Missiyasına (BSMM) daxil olan qurumların hər biri 2005-ci il Beynəlxalq Seçki Müşahidəsinin Prinsipləri Bəyannaməsini təsdiq etmişdir. Bu İlkin Müşahidələr və Nəticələr Bəyanatı seçki prosesi başa çatmazdan əvvəl verilir. Seçkilərin yekun qiymətləndirilməsi qismən seçki prosesinin qalan mərhələlərinin, o cümlədən səsələrin sayılması, protokollaşdırılması və elan edilməsindən, seçki günündən sonra mümkün şikayət və ya müraciətlərə baxılmasından asılı olacaq. DTİHB seçki prosesinin başa çatmasından təxminən səkkiz həftə sonra potensial təkmilləşdirmələr üçün tövsiyələr də daxil olmaqla əhatəli yekun hesabat təqdim edəcək. ATƏT PA növbəti payız iclasında hesabatını təqdim edəcək.

DTİHB SMM-in tərkibinə paytaxt üzrə 13 ekspert və ölkə üzrə ezam olunmuş 28 uzunmüddətli müşahidəçi daxildir. Seçki günü 34 ölkədən 279 müşahidəçi, o cümlədən DTİHB tərəfindən 28 uzunmüddətli və 172 qısamüddətli müşahidəçi, həmçinin ATƏT PA-nın 54 nəfərlik nümayəndə heyəti ezam olunub. Seçki məntəqlərinin açılışı ölkə üzrə 102 seçki məntəqəsində, səsvermə isə 922 məntəqəsində müşahidə olunub. Səsələrin sayılması 92 seçki məntəqəsində, protokolların doldurulması isə 79 DSK-da müşahidə olunub.

Müşahidəçilər seçkiləri müşahidə etməyə dəvət etdiklərinə görə hakimiyyət orqanlarına, köməyə görə isə Mərkəzi Seçki Komissiyasına və Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinə təşəkkürlərini ifadə edirlər. Onlar həmçinin digər dövlət qurumlarına, siyasi partiyalara, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına və beynəlxalq ictimaiyyət nümayəndələrinə əməkdaşlığa görə təşəkkürlərini bildirirlər.

Əlavə məlumat üçün aşağıdakı nümayəndələrlə əlaqə saxlayın:

Ditmir Buşati, DTİHB SMM-in Rəhbəri, Bakı nömrəsi (+994 99 714 20 25);

Katya Andruş, DTİHB mətbuat katibi (+48 609 522 266), və ya Martina Barker-Çiganikova, DTİHB Seçkilər üzrə müşaviri, Varşava (+48 695 654 060);

Anjelika İvanişçeva, ATƏT PA-nın Seçkilərin Müşahidəsi ofisinin Mətbuat məsələləri üzrə məsul şəxsi (+45 60 10 80 30);

DTİHB SMM-in ünvanı:

Əhməd Rəcəbli küçəsi 1/7, 3-cü mərtəbə

Bakı, AZ1075

Azərbaycan